

PANORAMA CRÍTIC DE LA LITERATURA CATALANA

VI

SEGLE XX

De la postguerra a l'actualitat

Director del volum

ENRIC BOU

Col·laboradors

GLÒRIA BORDONS, ENRIC BOU, FERRAN CARBÓ
CARLES CORTÉS, SHARON FELDMAN, TERESA FÈRRIZ ROURE
ORIOL IZQUIERDO, JORDI MALÉ, VÍCTOR MARTÍNEZ-GIL
MARGALIDA PONS, LLUÍS QUINTANA

Coordinador de la sèrie

ALBERT ROSSICH

Vicens Vives

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb una subvenció de la
Institució de les Lletres Catalanes l'any 2009.

Aquesta obra ha estat publicada amb una subvenció de la
Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas
del Ministerio de Cultura.

Projecte editorial

ANTONI MARÍ

Coordinador editorial

RAMON MASNOU

Índex alfabètic

XAVIER PLA I MARTA PASQUAL

Disseny de coberta: Daniel López

Primera edició, 2009

© ALBERT ROSSICH

Sobre la «Presentació» i la coordinació de la sèrie.

© ENRIC BOU

Sobre «Revolució, resistència i renovació», els capítols «Temps de resistència. Neorealisme i existencialisme», «Temps de resistència. Gèneres i autors», «Llorenç Villalonga», «La renovació literària» i «Revulsió cosmopolita» i la direcció del volum.

© TERESA FÈRRIZ

Sobre el capítol «La literatura durant la Guerra Civil i l'exili».

© VÍCTOR MARTÍNEZ-GIL

Sobre el capítol «Salvador Espriu».

© JORDI MALÉ

Sobre el capítol «Joan Oliver (Pere Quart)».

© CARLES CORTÉS

Sobre els capítols «Mercè Rodoreda» i «Pere Calders».

© FERRAN CARBÓ

Sobre els capítols «Joan Vinyoli», «Joan Fuster» i «Vicent Andrés Estellés».

© GLÒRIA BORDONS

Sobre el capítol «Joan Brossa».

© LLUÍS QUINTANA TRIAS

Sobre el capítol «Gabriel Ferrater».

© MARGALIDA PONS

Sobre el capítol «Blai Bonet».

© ORIOL IZQUIERDO

Sobre el capítol «Alguns debats recents».

© EDICIONES VICENS VIVES, S.A.

Sobre aquesta edició segons l'art. 8 del Reial Decret Legislatiu 1/1996.

Obra protegida pel RDL 1/1996, de 12 d'abril pel qual s'aprova el Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual.

Dipòsit Legal: B. 36.718-2009/ ISBN: 978-84-316-9435-7/ Núm. d'Ordre V.V.: Y-793/

Reservats tots els drets. Prohibida la reproducció total o parcial/ Editorial VICENS VIVES.

Avda. de Sarrià, 130. E-08017 Barcelona./ IMPRÈS A ESPANYA. PRINTED IN SPAIN.

ÍNDEX

<i>Presentació</i> , per ALBERT ROSSICH	13
<i>Revolució, resistència i renovació</i> , per ENRIC BOU	17
<i>Bibliografia</i>	28

LA LITERATURA DURANT LA GUERRA CIVIL I L'EXILI

TERESA FÈRRIZ ROURE

<i>Introducció</i>	30
<i>Bibliografia</i>	43
<i>Literatura i grups salvadors</i> (Carles Riba)	54
<i>Literatura de guerra</i> (Joan Oliver)	59
<i>Visions de Mèxic</i> (Pere Calders)	61
<i>La literatura catalana a l'exili</i> (Albert Manent)	64
<i>L'experiència de l'exili i la prosa</i> (Maria Campillo)	69

TEMPS DE RESISTÈNCIA. NEOREALISME I EXISTENCIALISME

ENRIC BOU

<i>Introducció</i>	74
<i>Bibliografia</i>	82
<i>1939, any límit de la literatura catalana</i> (Joaquim Molas)	88
<i>L'edició i la censura</i> (Maria Josep Gallofré i Virgili)	89
<i>Recuperació literària a València</i> (Vicent Simbor i Ferran Carbó)	93
<i>Joan Triadú, obstinat i britànic</i> (Agustí Pons)	95

TEMPS DE RESISTÈNCIA. GÈNERES I AUTORS

ENRIC BOU

<i>Introducció</i>	98
<i>Bibliografia</i>	126
<i>Vista aèria dels anys cinquanta</i> (Margalida Pons)	147
<i>Fundació de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona</i> (Jordi Coca)	150
<i>«Incerta glòria», de Joan Sales</i> (Xavier Pla)	152
<i>La poesia de Màrius Torres</i> (Pere Gimferrer)	155
<i>Els mites a l'obra de Bartra</i> (Feliu Formosa)	157

<i>Agustí Bartra: pàtria i poble</i> (Anna Murià)	159
<i>Maria Aurèlia Capmany</i> (Guillem-Jordi Graells)	160
<i>Martí i Pol: etapa de maduresa</i> (Pere Farrés)	162
<i>El món de Joan Perucho</i> (Julià Guillamon)	164
<i>L'obra de Jordi Sarsanedas</i> (Francesco Ardolino)	166
« <i>Temps Obert</i> », de Manuel de Pedrolo (Jordi Coca)	168
<i>Espinàs, novel·lista</i> (Joan Triadú)	172

SALVADOR ESPRIU

VÍCTOR MARTÍNEZ-GIL

<i>Introducció</i>	175
<i>Bibliografia</i>	180
<i>Espriu i la tradició literària catalana</i> (Octavi Saltor)	186
« <i>Cementiri de Sinera</i> » i <i>el públic</i> (Josep Romeu)	187
<i>L'«homenot» Espriu</i> (Josep Pla)	188
<i>L'obra circular i compromesa</i> (Maria Aurèlia Capmany)	190
<i>Una obra encarada a la mort</i> (Joan Fuster)	191
<i>El poeta civil</i> (Josep M. Castellet i Joaquim Molas)	192
<i>La poesia com un servei</i> (Joaquim Molas)	193
« <i>Primera història d'Esther</i> » i <i>el teatre èpic</i> (Ricard Salvat)	194
<i>Una resposta a Joan Fuster</i> (Joan Ferraté)	195
<i>El sentit del no-res en Espriu</i> (Joan Teixidor)	196
<i>L'anàlisi de l'obra poètica</i> (Josep M. Castellet)	197
<i>El món clàssic en Espriu</i> (Carles Miralles)	200
« <i>La pell de brau</i> » en <i>la trajectòria poètica d'Espriu</i> (Arthur Terry)	202
<i>El símbol del mur</i> (Antoni Vilanova)	203
<i>L'anàlisi cabalista</i> (Rosa M. Delor)	204
<i>L'aproximació iniciàtica</i> (Maria Isabel Pijoan)	205
<i>Les fonts filosòfiques</i> (Rosa M. Delor)	206
<i>Entre la història i l'estructura numèrica</i> (Rosa M. Delor)	207
<i>L'evolució d'un camp metafòric</i> (Rosa M. Delor)	208

JOAN OLIVER (PERE QUART)

JORDI MALÉ

<i>Introducció</i>	210
<i>Bibliografia</i>	213
<i>La presa de consciència històrica</i> (Josep M. Castellet i Joaquim Molas)	216

ÍNDEX

7

<i>L'obra poètica de Pere Quart</i> (Sergi Beser)	217
<i>La poesia de Pere Quart</i> (Josep M. Castellet)	219
<i>Pere Quart, poeta del nostre temps</i> (Antoni Turull)	220
<i>La trajectòria poètica de Pere Quart</i> (Helena Mesalles)	222
<i>La prosa de Joan Oliver</i> (Josep M. Balaguer)	223
<i>Introducció al teatre de Joan Oliver</i> (Joaquim Molas)	224
<i>El teatre de Joan Oliver</i> (Miquel M. Gibert)	225

MERCÈ RODOREDA

CARLES CORTÉS

<i>Introducció</i>	227
<i>Bibliografia</i>	236
<i>El mite de la infantesa</i> (Carme Arnau)	242
<i>De la realitat al símbol: la darrera narrativa</i> (Carme Arnau)	245
« <i>La mort i la primavera</i> » o <i>l'alternança cíclica dels elements</i> (Carles Cortés)	248
<i>La construcció de la veu narrativa</i> (Maria Campillo)	251
<i>De la preguerra a la postguerra: les primeres novel·les</i> (Neus Real)	256
<i>Rodoreda: entre la pintura i la literatura</i> (Mercè Ibarz)	259
<i>Pròlegs com a epílegs o sobre l'art de narrar</i> (Mònica Miró i Abraham Mohino)	260
<i>Contra la vida, la literatura</i> (Montserrat Casals)	262
<i>Els premis literaris</i> (Marta Pessarrodona)	264

LLORENÇ VILLALONGA

ENRIC BOU

<i>Introducció</i>	266
<i>Bibliografia</i>	272
<i>El mite de Bearn</i> (Joaquim Molas)	278
« <i>L'àngel rebel</i> » (Jaume Vidal Alcover)	281
<i>El nom màgic de «Bearn»</i> (Pere Rosselló Bover)	283
<i>Espai autobiogràfic i novel·la inefable</i> (Vicent Simbor Roig)	287
<i>Els límits de Bearn</i> (Jaume Pomar)	290
« <i>El Gatopardo</i> » i « <i>Bearn</i> » (José Muñoz Millanes)	292
<i>L'ambivalència</i> (P. Louise Johnson)	294

JOAN VINYOLI

FERRAN CARBÓ

<i>Introducció</i>	299
<i>Bibliografia</i>	304
<i>Dues elegies, dues escriptures</i> (Joan Teixidor)	307
<i>Poètica</i> (Josep Maria Sala-Valldaura)	310
<i>Passió poètica i autenticitat</i> (Francesc Parcerisas)	312
<i>Tres directrius del discurs poètic</i> (Ferran Carbó)	314

PERE CALDERS

CARLES CORTÉS

<i>Introducció</i>	318
<i>Bibliografia</i>	324
<i>Pere Calders: de la realitat a la ficció</i> (Amanda Bath)	327
<i>Els recursos estilístics de Pere Calders: la creació de la fantasia</i> (Carme Gregori)	329
<i>Calders i el concepte de literatura</i> (Adolf Piquer)	331
<i>Les raons de la paradoxa</i> (Giuseppe Tavani)	333
<i>La ironia com a estil</i> (Joan Melcion)	336
<i>La creació a través del llenguatge</i> (Joan Melcion)	338
<i>Consciència i moralitat en la narrativa de Pere Calders</i> (Víctor Martínez-Gil)	339
<i>El destinatari de la narrativa de Calders</i> (Salvador Comelles)	341
<i>Calders i l'autor Déu</i> (Josep M. Balaguer)	342

JOAN BROSSA

GLÒRIA BORDONS

<i>Introducció</i>	345
<i>Bibliografia</i>	351
<i>El gir de Brossa cap a la realitat</i> (João Cabral de Melo)	358
<i>La persistència de l'automatisme</i> (Manuel Sacristán)	359
<i>L'obra plàstica de Brossa</i> (Alexandre Cirici)	360
<i>El teatre de Brossa: una investigació en paral·lel a la poesia</i> (Xavier Fàbregas)	362
<i>Les imatges de Brossa, entre la il·lusió i la realitat</i> (Arthur Terry)	364
<i>Les sextines de Brossa</i> (Josep Romeu)	366

ÍNDEX

9

<i>El caràcter antipoètic de la poesia de Brossa</i> (Pere Gimferrer)	367
<i>La literatura com a presa i represa</i> (Glòria Bordons)	368
<i>La poesia com a recerca essencial i com a compromís</i> (Glòria Bordons)	369
<i>La recepció del teatre de Brossa</i> (Jordi Coca)	370
<i>L'obra pública de Joan Brossa: els poemes corporis</i> (Isidre Vallès)	372

LA RENOVACIÓ LITERÀRIA

ENRIC BOU

<i>Introducció</i>	375
<i>Bibliografia</i>	406
<i>El realisme històric</i> (Joaquim Molas)	421
<i>El realisme compromès</i> (Vicent Simbor)	423
<i>Contra el monolitisme</i> (Dominic Keown)	425
<i>Poesia i realisme històric</i> (Enric Balaguer)	427
<i>La generació literària dels setanta</i> (Oriol Pi de Cabanyes i Guillem-Jordi Graells)	430
<i>La novel·la al País Valencià</i> (Vicent Salvador i Adolf Piquer)	433
<i>La literatura als anys setanta</i> (Àlex Broch)	435
<i>Diglossia literària</i> (Lluís Messeguer)	436
<i>Narrativa feminista</i> (Anne Charlon)	437
<i>Terenci Moix: pervertint el cànon</i> (Josep-Anton Fernández)	440
<i>Crisi del teatre</i> (Enric Gallén)	442

GABRIEL FERRATER

LLUÍS QUINTANA TRIAS

<i>Introducció</i>	446
<i>Bibliografia</i>	452
<i>La poesia de l'experiència</i> (Pere Ballart)	457
<i>L'obra crítica</i> (Jordi Cornudella)	460
<i>Corrents crítics predominants</i> (Jordi Julià)	464
<i>El plantejament del poema</i> (Dolors Oller)	466
<i>Models medievals en el "Poema inacabat"</i> (Núria Perpinyà)	468
<i>Dos poemes: "Cambra de la tardor" i "No una casa"</i> (Josep Romeu i Figueras)	471
<i>La poesia de Ferrater en el seu context</i> (Arthur Terry)	474

10 SEGLE XX · DE LA POSTGUERRA A L'ACTUALITAT

JOAN FUSTER

FERRAN CARBÓ

<i>Introducció</i>	479
<i>Bibliografia</i>	483
<i>L'humanisme moral</i> (Joaquim Molas)	488
<i>El fenomen Fuster</i> (Josep Iborra)	491
<i>Fuster, assagista</i> (Francesc Pérez i Moragon)	493
<i>L'estil, una desinfecció de metafisiques</i> (Vicent Salvador)	495

VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

FERRAN CARBÓ

<i>Introducció</i>	498
<i>Bibliografia</i>	502
<i>Sobre la poesia</i> (Joan Fuster)	506
<i>Una poètica de despullament i implicació</i> (Jaume Pérez Montaner i Vicent Salvador)	508
<i>Tòpics d'escriptura</i> (Francesc Parcerisas)	509
<i>Del protagonisme intern a la projecció externa</i> (Ferran Carbó)	511

BLAI BONET

MARGALIDA PONS

<i>Introducció</i>	515
<i>Bibliografia</i>	521
<i>Un poeta digerit</i> (Josep Albertí)	524
« <i>Cant espiritual</i> » (Salvador Espriu)	526
<i>Blai Bonet, novel·lista</i> (Xavier Lloveras)	528
<i>Entre l'Escola Mallorquina i els clàssics</i> (Pere Rosselló Bover)	529
<i>Dos itineraris</i> (Xavier Lloveras)	531
<i>La influència dels poetes de la generació del 27</i> (Pere Rosselló Bover)	532
« <i>Parasceve</i> »: <i>el terrorisme d'estat. El teatre de Blai Bonet</i> (Antoni Artigues)	534
<i>Les variacions poètiques de Blai Bonet</i> (Jaume Vidal Alcover)	535
<i>La recerca poètica del sagrat</i> (Àlex Susanna)	536

ÍNDEX

11

REVULSIÓ COSMOPOLITA

ENRIC BOU I SHARON FELDMAN

<i>Introducció</i>	539
<i>Bibliografia</i>	575
<i>Baltasar Porcel: una aventura solitària</i> (Joaquim Molas)	602
<i>L'obra literària de Joan Francesc Mira</i> (Carles Mulet)	605
<i>La maduresa de Benet i Jornet</i> (Rodolf Sirera)	607
«Fugaç», de Benet i Jornet (Enric Gallén)	610
«El dia que va morir Marilyn», de Terenci Moix (Josep-Anton Fernández)	612
<i>Narcís Comadira: la poètica d'enformar la mort</i> (Rossend Arqués)	615
<i>Pere Gimferrer: el llenguatge poètic</i> (Arthur Terry)	617
<i>Pere Gimferrer, una poètica alternativa</i> (Enric Bou)	620
«L'hora violeta», de Montserrat Roig (Neus Real)	623
«Plany de la mort d'Enric Ribera», de Rodolf Sirera (Josep M. Benet i Jornet)	625
<i>La ficció epistolar de Carme Riera</i> (Francesco Ardolino)	626
<i>Quim Monzó: l'escriptor de més?</i> (Manel Ollé)	628
<i>Maria Mercè Marçal, novel·lista</i> (Lluïsa Julià)	632

ALGUNS DEBATS RECENTS

ORIOI IZQUIERDO

<i>Introducció</i>	636
<i>Bibliografia</i>	644
<i>Contra l'estètica tova</i> (Narcís Comadira)	647
<i>Relleu generacional i model de llengua literària als anys vuitanta</i> (Joan Ferraté)	649
<i>Escriure per instint: literatura jove dels anys vuitanta i estructures de poder</i> (Joan Orja)	650
<i>La poesia en la dècada dels anys vuitanta</i> (Francesc Calafat)	654
<i>La generació dels setanta, el relleu dels vuitanta i les lleis internes del sistema literari</i> (Àlex Broch)	656
<i>Tendències de la narrativa catalana dels vuitanta</i> (Josep M. Lloró)	659
<i>Final de segle en el món literari català</i> (Oriol Izquierdo)	661
<i>El debat sobre la normalització de la cultura literària</i> (Enric Sòria)	670
<i>La dramaturgia als anys vuitanta i noranta</i> (Carles Batlle)	672

<i>La dramaturgia al tombant de segle</i> (Francesc Foguet)	674
<i>Les raons de la crítica catalana contemporània</i> (Jordi Galves)	676
<i>La «polèmica Carner» i més antinoucentisme</i> (Jordi Rourera Peret)	678
<i>Catalunya: dues cultures</i> (Julià Guillamon)	681
<i>Índex alfabètic</i>	685

LA RENOVACIÓ LITERÀRIA

ENRIC BOU*

Realisme històric (1959-1968)

Els historiadors de la literatura fan coincidir la mort de Carles Riba el 1959 amb l'inici d'un canvi important en el panorama cultural i literari català. Les dades fonamentals que ho justifiquen són de caràcter humà i sociopolític: el relleu generacional i les modificacions en els plantejaments repressius de la dictadura franquista. Tot plegat facilita un canvi decisiu de caràcter estètic, ja que d'un resistencialisme de supervivència es passa a adoptar un altre resistencialisme d'actitud més agosarada i conflictiva, portant als límits les regles de joc imposades pel règim. En un primer moment, els intel·lectuals aprofundeixen en la crítica de la dictadura, utilitzant la literatura com a arma de combat. Deu anys més tard, entorn del 1968, es desencadena una convulsió de grans dimensions (Molas 1966; Gallén 1987; Molas dir. 1988; Bordons i Subirana ed. 1999; Carbó i Simbor 2005).

Durant els anys seixanta dominaven el panorama literari català autors que ja havien començat a publicar abans de la guerra (Salvador Espriu, Pere Quart, Llorenç Villalonga Mercè Rodoreda, etc.); d'altres de més joves començaven a destacar, eren els que havien viscut la guerra com a joves combatents (Manuel de Pedrolo) o adolescents (Joan Fuster, Gabriel Ferrater, Josep M. Espinàs). A finals de la dècada i a inicis dels anys setanta s'inicia una gran renovació de l'activitat literària quan escriptors de les lleves dels nascuts després de la guerra començaren a publicar. Suposà un desembarcament imponent en el mercat literari a través de premis, noves col·leccions, diaris i revistes. Baltasar Porcel i Terenci Moix són els caps de pont d'aquest nou grup, el qual provoca una revisió total de la manera com s'havia plantejat la relació amb el passat i la tradició literària (l'elegia del temps d'abans de la guerra) o amb el present (el resistencialisme militant), que havia marcat el món cultural després de la Guerra Civil durant uns llarguíssims trenta anys.

* L'apartat de teatre d'aquest capítol ha estat redactat per Sharon Feldman.

Hi ha encara pocs estudis de conjunt del període o de les institucions culturals decisives en el canvi de paradigma. Manquen, per exemple, anàlisis del paper que va tenir l'Editorial Selecta, que havia estat fonamental en la represa dels anys quaranta i cinquanta, però que quedà progressivament allunyada de la literatura de novetats i s'especialitzà en l'edició de clàssics i d'obres completes. El fenomen d'Edicions 62, que ràpidament es convertí en l'empresa dominant del sector, necessita també d'una anàlisi en profunditat. Les diverses iniciatives de l'empresa corresponien a un nou esperit de superació del resistencialisme: un esperit d'uropeïtzació i de modernització, intentant de connectar amb alguns dels grans corrents de la cultura europea i catalana d'abans de la Guerra Civil tot incorporant els grans debats europeus del moment. El projecte inicial de la «Gran Enciclopèdia Catalana» va tenir un impacte considerable, com a projecte cultural i com a punt d'encontre dels futurs escriptors (Pérez, F. 1980; Murgades 1981; Bou 1982). Tenim primeres aproximacions a l'estudi d'algunes revistes, com ara la *Serra d'Or*, publicada des de l'octubre de 1959. En un article-entrevista de Marta Nadal es fa un repàs de la història de la revista, des del precedent de *Germínabit*, fins a l'etapa de consolidació sota la direcció de Maur M. Boix, que és un moment ja de professionalització. La varietat de col·laboradors i de posicions ideològiques és la virtut i limitació de la revista (Nadal 1999). Aquest aspecte ha estat analitzat per Rodgers (2000), el qual valora el compromís de grups religiosos en la lluita antifranquista. *Tele/Estel*, revista publicada entre 1966 i 1970, fou el primer intent de fer periodisme de masses en català després de la Guerra Civil. Dirigida per Andreu Avel·lí Artís, «Sempronio», arribà a tenir un tiratge de 100.000 exemplars, però la censura i el fracàs comercial n'impediren la consolidació (Faulí 1987). A la revista *Destino*, que va néixer com a publicació franquista, es produí una lenta transformació i va créixer l'interès per la cultura catalana. Quan Nèstor Luján en fou el director, incorporà seccions fixes destinades a literatura catalana amb la col·laboració de Joan Fuster, Joaquim Marco, Baltasar Porcel i Pere Gimferrer. Porcel aconseguí ben aviat una gran popularitat com a entrevistador, en aquesta revista i a la *Serra d'Or*. El paper de Josep Pla fou cabdal, perquè significà una reinvençió de l'autor, però alhora una possibilitat de connexió (juntament amb Josep M. de Sagarra, Carles Soldevila o Joan Oliver) amb la cultura d'abans de la guerra. L'estudi de Carles Geli i Josep M. Huertas Claveria (1991), així com l'antologia d'Alexandre Porcel (2003), són un bon punt de partida per qualsevol estudi a fons de l'impacte de *Destino* com a revista.

En la literatura catalana dels anys seixanta es van viure dos grans processos interrelacionats. En primer lloc s'intenta sortir del clos marcat per la literatura culta, una situació d'elitisme i de límits, potenciant iniciatives po-

pulars. Per això s'intenta publicar, amb un èxit relatiu, literatura de quiosc per tal d'arribar al gran públic. D'altra banda s'aposta per la renovació de l'estètica de tradició simbolista, substituïnt-la per una altra de socialrealista. Un nombre important dels textos literaris inclouen atacs més o menys directes a la dictadura, actitud que també triomfava en la literatura espanyola d'aquells anys. En aquest context s'explica l'interès despertat per la Nova Cançó, un moviment que no fou només estrictament musical, sinó que fou utilitzat per escriptors i polítics per arribar a un públic més ampli que el dels restringits cenacles de lletraferits. Durant els anys seixanta la Nova Cançó va contribuir decisivament a la difusió del repertori realista. En el moment de la transició, de dubte i esperança, va prosseguir musicant o escrivint lletres de caràcter compromès, amb autors reconeguts com Raimon, Ovidi Montllor, Lluís Llach, Maria del Mar Bonet o Francesc Pi de la Serra, els quals exemplifiquen les reivindicacions polítiques antifranquistes de la transició. Una antologia de Vázquez Montalbán (1969) fou el primer testimoni del moment. L'autor indicava la importància del recolzament econòmic de grups socials i l'inici de la difusió massiva amb «estrelles» com Raimon o Serrat. L'estudi era acompanyat de sis entrevistes i una antologia. Després s'han estudiat els aspectes més generals de manera prou exhaustiva, establint catàlegs definitius de la discografia (Garcia-Soler 1976 i 1996; Mestre 1987; Soldevila 1993). Llorenç Soldevila fa un balanç exhaustiu del fenomen de la Nova Cançó, parant més atenció a la documentació que no pas a la interpretació, sobre el moviment com a conjunt i alguns dels seus líders més destacats. Distingeix tres períodes: 1958-1968, de l'aparició de Raimon i els Setze Jutges a la polèmica sobre el bilingüisme; 1969-1975, festivals de Canet i Zeleste; i 1976-1987, consolidació dels grans noms i aparició de nous cantants i grups de roc. Són importants els capítols dedicats als principals cantants, en els quals s'analitza des d'una perspectiva literària la lletra de les cançons. Des d'un punt de vista més analític, Lluís B. Messeguer ha estudiat la literatura generada pel moviment musical, amb estudis sobre les metàfores, el temps personal, polític i ideal; la natura i la cultura popular; la terra real; la terra política; l'individu i la col·lectivitat; l'amor i la llibertat; la realitat, entre la vida i la mort o els objectes simbòlics (Messeguer 1995). Aquest mateix crític ha estudiat també la relació entre poesia culta i cançó a partir del fet que moltes cançons eren poemes musicats, en el moment de domini del realisme històric, i es planteja de quins autors es van fer versions musicals, i per què (Messeguer 1997a). D'altra banda ha relacionat la Nova Cançó amb la tradició de la cançó popular, partint de la relació entre text i música, fent una classificació dels cançoners i analitzant els procediments d'enunciació (Messeguer 1999). A més l'ha comparat amb un dels models, la «chanson» francesa, parant atenció als discursos verbo-

musicals, la variació enunciativa i la pluralitat de codis, i als procediments retòrics i enunciatius (Messeguer 1997b).

El segon procés, que va ser batejat com a «realisme històric», promociiona una determinada concepció de la literatura, una literatura més programàtica, al servei de consignes i amb l'objectiu de progressar en la lluita contra la dictadura i la restauració d'una legalitat democràtica. Per a un grup significatiu d'intel·lectuals i escriptors la solució passava per l'adaptació de plantejaments marxistes, com els de Lukàcs, Gramsci i Brecht. L'impacte d'aquesta ideologia marxista fou notable en el terreny de la història cultural i la historiografia literària. En el programa de recuperacions d'escriptors i en la defensa de nous valors, Joaquim Molas proposà una lectura de la literatura catalana del segle xx seguint els models de la crítica marxista anglosaxona i impulsà una reordenació del cànon, en especial el del segle xx (Bou i Pla ed. 1993; Bou, Castellanos, Gallén i Gustà ed. 1996; Bou 1998). Castellet i Molas foren els principals impulsors d'aquest moviment de renovació que ells mateixos i la historiografia han consagrat sota el rètol de «realisme històric». A partir de llibres com *Poesia, realisme, història* de Josep M. Castellet (1965) o la col·laboració de tots dos a l'antologia *Poesia catalana del segle xx* (Castellet i Molas 1963), proposaren una selecció de noms i uns criteris estètics determinats per potenciar la manera com la literatura (i en especial la poesia) participava en la lluita per l'alliberament individual i social de l'ésser humà i feia progressar la història. En el programa que defensaven ocupava un lloc preponderant la figura del poeta-intel·lectual, un «home entre els homes» que amb l'ajut d'un llenguatge «col·loquial i directe, racional i quotidià», i per mitjà d'un mètode historiconarratiu pogués comunicar als seus semblants una experiència pròpia que servís per alliberar-lo de les alienacions que l'oprimien. Aquesta fou una proposta suggeridora i que, tant per la pressió programàtica que va exercir com per l'oposició oberta que va suscitar, caracteritzà bona part dels debats dels anys seixanta. Fou un moviment «programat» per una crítica forta. Hi ha un bon estudi de Jaume Aulet (2003) sobre la «recepció» de l'antologia de Castellet i Molas, que ell considera un dels textos crítics més emblemàtics del segle xx. Aplega les opinions en ressenyes de premsa, amb atenció especial a la *Serra d'Or* i a la revista *Poemes*, publicant en apèndix les ressenyes més controvertides de Joan Fuster, Joan Triadú i Joan-Lluís Marfany. Enric Balaguer (1987) havia estudiat prèviament els components ideològics de la maniobra, destacant l'esquematisme del qual partien (formalisme/realisme).

Els plantejaments del «realisme històric» fan que molts dels autors de narrativa, en el conte i la novel·la, prescindixin de plantejaments psicològics i fantàstics, en benefici de l'objectivitat i el testimoni. El resultat és una literatura engatjada, d'un realisme que desvetlla poques il·lusions, de de-

núncia, i que oblida la importància dels elements formals en la creació literària, segons advertia Gabriel Ferrater en el pròleg al llibre de poesia *Setembre 30* de Marta Pessarrodona: «Contingut i forma són coordenades ortogonals, i les variacions al llarg d'un eix són completament independents de les variacions al llarg de l'altre» (Ferrater 1969). Les reaccions d'alguns dels autors que no cabien en aquest plantejament han estat estudiades a propòsit del cas Calders (Francés 2001). El primer estudi de conjunt, vindicatiu i amb molta documentació, és el capítol de Joan Lluís Marfany a la *Història de la literatura catalana* de l'editorial Ariel (Marfany 1988). Recentment, nous estudis han acabat dibuixant el «realisme històric» com un episodi dins d'una organització general de la vida cultural i literària de la dècada (Aulet 1995b i 2003; Vall 1996 i 1997), especialment, si tendim a centrar el període a l'entorn del pensament existencialista i humanista. Això explica la implantació d'un realisme objectivista, centrat en el testimoni i en la historicitat, que relega a un segon pla la subjectivitat, l'estudi psicològic o el cosmopolitisme; un realisme molt ideologitzat, interessat en l'anàlisi moral i amb fórmules de compromís social, en el doble vessant catòlic i marxista. És un gir important respecte de les posicions anteriors; per això ha resultat útil en algunes ocasions el concepte de «generació del 51», proposat per Albert Manent (1951), que expressa, en termes de canvi generacional, el pas de les posicions velles i conservadores a d'altres, més joves i renovadores. Lògicament, noves generacions i noves inquietuds han acabat arraconant el «realisme històric», que ha caigut en un desprestigi excessiu. Amb això s'oblida, entre d'altres coses, com, sota la seva protecció (no oblidem que Josep M. Castellet era el director literari d'Edicions 62 i que Joaquim Molas dirigia diverses col·leccions), alguns autors van poder iniciar una connexió pública amb el seu propi passat com a literats, anterior a la Guerra Civil, com és el cas de Salvador Espriu o Joan Oliver. Dos llibres de poesia d'aquests escriptors van ser llegits en clau realista, amb la seva benedicció: *La pell de brau* (1960) i *Vacances pagades* (1961). Ambdós autors participaren en lectures públiques a la Universitat de Barcelona i col·laboraren en el caliu que provocaren algunes de les antologies poètiques universitàries, en especial la del 1959 (*Cinquena antologia poètica universitària*; Triadú 1985; Broch 1985a; Ainaud de Lasarte 1986; Aulet 2000). L'ascens del corrent literari realista es comprova en els premis concedits a poetes d'aquesta tendència: Francesc Vallverdú guanyà el premi Salvat-Papasseit 1960 amb *Com llances* (1961), Joaquim Horta publicà *Paraules per a no dormir* (1960) als «Llibres de l'Óssa Menor», la col·lecció de poesia de més prestigi. Eren mostres d'una poesia de combat, disposada a intervenir en la lluita política i social del moment. Però també d'altres poetes més grans, com Joan Vinyoli, Vicent Andrés Estellés o Miquel Martí i Pol, modificaren els seus plantejaments i

durant aquests anys escriuen una poesia decantada vers la nota social. Això mateix succeeix a la poesia de Jordi Sarsanedas i a la d'alguns poetes insulars com Josep M. Llopart o Jaume Vidal Alcover. Vidal Alcover, en el pròleg a *El dolor de cada dia*, s'autoreivindicava com a «iniciador» del realisme (Vidal Alcover 1990). Un monogràfic de *Caplletra* coordinat per Enric Balaguer i Ferran Carbó ha posat fil a l'agulla per iniciar l'anàlisi de pes del realisme en aquest període (*Caplletra* 2000).

A finals de la dècada dels seixanta comença a emergir un nou grup de joves escriptors (Josep M. Benet i Jornet, Pere Gimferrer, Terenci Moix, Montserrat Roig, Narcís Comadira, Francesc Parcerisas), per als quals les consignes del realisme ja no tenien el mateix, o cap, valor. Des d'actituds més cosmopolites i menys militants iniciaren la renovació literària més important que s'ha viscut a Catalunya des de l'acció de modernistes i noucentistes en el primer terç del segle xx.

Revulsió cosmopolita (1969-1991)

Durant els anys seixanta del segle xx es produeixen uns canvis fonamentals en la cultura occidental que afecten els plantejaments estètics, la sensibilitat i les exigències d'expressió. L'europèisme (atansament i imitació) que havia marcat les accions culturals del segle XIX i inicis del xx, ara és cosmopolitisme simultaneista gràcies a la pressió i facilitats que ofereixen els nous mitjans de comunicació de masses. Fenòmens que succeeixen a l'Estat espanyol no són dades aïllades, sinó que es relacionen molt directament amb tot un seguit de canvis —polítics, econòmics, socials, culturals—, que es viuen als països occidentals. Els mitjans de comunicació de masses aconseguixen una uniformització efectiva i immediata, amb una forta presència de la cultura pop i rock anglosaxona. El cinema provoca una comunitat d'interessos, un bagatge cultural i també noves possibilitats expressives, a través d'intents d'imitació del llenguatge cinematogràfic (Castellet 1970). Es revisa, de nou, la posició de les avantguardes històriques i es miren amb nous ulls —o tan sols es comencen a llegir— els avantguardistes locals: J. V. Foix (Gimferrer 1974), Joan Brossa (Sacristán 1970), Salvat-Papasseit (Molas 1978). En alguns casos són llegits i revisitats com a models, o bé, en d'altres, adoptats com a exemples vitals. Però no tan sols les avantguardes històriques, exemples de la rauxa, es constitueixen en centre d'interès; també el seny i la literatura de rel classicitzant aconseguixen nombrosos adeptes.

Els anys setanta es caracteritzen per l'aparició d'un nou grup d'autors, que va començar a publicar entre 1970 i 1981, convenientment agrupat també sota el mot «generació», que presenten una sèrie de trets en comú, com ara la reivindicació de la imaginació i el somni, enfront del realisme «crític»

de les generacions anteriors i en consonància amb les línies marcades per la novel·lística llatinoamericana. Aquesta reivindicació es compatibilitza amb un compromís polític, en molts casos de tendència independentista i d'esquerres. El grup més significatiu d'escriptors són els que comencen a escriure abans de l'any 1975. Coincideixen en el fet d'haver nascut després de la guerra; per això, es van educar en un temps difícil i van ser absolutament autodidactes pel que fa a l'ús de la llengua i el coneixement de la tradició literària autòctona i estrangera. A més, molts van oblidar (o les desconeixien?), o bé van modificar, les consignes resistencialistes de la immediata postguerra, en part perquè el drama de la Guerra Civil no fou, en cap cas, viscut en directe. El segon element que pot ajudar a definir el canvi són les afinitats estètiques mínimes i les posicions, vagament generacionals, d'aquests escriptors, bo i prenent com a punt de referència les circumstàncies comunes de formació, d'accés a la literatura, etc. Va ser una entrada massiva que va modificar el panorama literari. El món occidental passà, en el lapse que va dels anys seixanta als setanta, d'un moment d'optimisme total i esperançat a situar-se a les antípodes: a militar en un pregon escepticisme. Les èpoques no es compten per segles o civilitzacions, sinó per dècades, la qual cosa fa que s'imposi una metodologia limitada basada en un concepte superat com el de «generació» (Broch *et al.* 1992). En els límits de la modernitat sembla que cap progrés significatiu ja no és possible; l'actitud avantguardista de cercar formes expressives cada cop més revolucionàries i sorprenents ha perdut el sentit inicial, perquè no sembla possible cap progrés substancial, que no passi per la destrucció total d'unes formes de civilització. Un canvi fonamental és el d'aixecar la veda a la crítica contra la pròpia cultura, des de posicions d'un escepticisme burleta i dissolvent, ben diferent de les posicions antiestablishment dels EUA o d'Anglaterra. L'any 1989 *Lletra de Canvi* presentà una valoració dels anys setanta en clau psicodèlica, valorant el paper de figures com Pau Riba o Enric Casassas (*Lletra de Canvi* 1989). Una diferència important amb els períodes anteriors és que la defensa de la llengua deixa de ser l'objectiu prioritari (Molas 1999). La llengua perd el caràcter sagrat, i per raons crematístiques, o bé per l'acceptació d'una situació existent *de facto*, el monolingüisme deixa de ser la prova de fidelitat a una literatura. Alguns treballs recents reconeixen la situació de bilingüisme (King 2006), l'analitzen (Messeguer 1997c) o bé la qüestionen críticament (Resina 2001).

A partir dels anys setanta, en moments de canvi de règim i de recuperació d'algunes llibertats, es produeix un procés d'institucionalització de la cultura i de la literatura catalanes. Els aspectes més visibles són el desenvolupament d'un mercat editorial potent i la creació d'una literatura nacional que té una presència important en tots els territoris d'expressió catalana. El

règim rebaixà plantejaments i fou possible d'editar molts més llibres en llengua catalana. Això provocà un relançament editorial i facilità l'accés a la literatura de molts joves, no tan sols del Principat, sinó també de les Illes Balears i del País Valencià, amb una intensitat que feia dècades que no s'havia produït, tot i que el valor cultural, de servei a la comunitat, que havien tingut tantes editorials pocs anys abans, perd importància. En aquest sentit, el cas d'Edicions 62 és paradigmàtic: entre el 1962 i el 2007 (any en què el mercat rep una sotragada imponent amb la creació d'una gran editorial «única») s'ha transformat d'editorial de combat, amb una òbvia responsabilitat cívica, en un «grup editorial». En el procés ha desfet les marques establertes («El Balanci», «Llibres a l'Abast», etc.), ben reconegudes entre els lectors, i s'ha llançat a una política expansionista que ha apostat per la literatura de consum, els èxits de vendes, enfront de la literatura de qualitat, en funció de les «lleis del mercat», cercant de captar «clients». Manquen estudis sobre la transformació, auge i caiguda del sector editorial després del 1970, per bé que són orientatives les indicacions d'Oriol Izquierdo (1999).

La història de la recepció de la literatura catalana és un capítol complex i apassionant. En aquesta època és molt important la transformació dels gustos literaris a través de les revistes i dels premis. Els poetes dels setanta propiciaren un menysteniment envers Espriu —en especial la seva poesia civil—, alhora que fomentaven una revaloració de Foix i, més tard, de Vinyoli. En el terreny de la narrativa podríem indicar, com a simple mostra, la incidència de la Rodoreda a partir del seu retorn, o la molt recent reivindicació de l'oblidada novel·lística de Blai Bonet (*El mar i Mister Evasió*, que havien representat, entre altres coses, l'adaptació de dos models successius de la narrativa espanyola de postguerra: el del primer Cela i el de *Tiempo de Silencio*). O bé, en el camp teatral, el canvi de la devoció per un teatre com el de Brecht a unes noves exigències del teatre espectacle. La publicació de *La torre dels vicis capitals* o la fundació de Llibres del Mall són dos símptomes de valor diferent de l'existència d'una nova estètica. Al País Valencià, els indicadors més evidents són l'operació editorial d'Estellés (amb inici de l'aparició de l'obra completa, la producció febril i la difusió massiva), la creació dels premis Octubre entorn de l'editorial d'Eliseu Climent, l'antologia *Carn fresca* i especialment el naixement d'una narrativa vigorosa que destacava contra el rerefons de l'erm novel·lístic anterior. El canvi d'etapa és, sens dubte, més cridaner al sud de l'Ebre, perquè no és només l'aparició d'una nova estètica o d'una sensibilitat i uns plantejaments cívics diferents, sinó que representa, ultra això, un fet d'infraestructura literària i un increment molt considerable de la producció.

La literatura dels últims trenta anys del segle xx ha comptat amb una crítica militant dins del seu propi grup generacional: Oriol Pi de Cabanyes i

Guillem-Jordi Graells (1970), Altaïó i Sala-Valldaura (1980), Joaquim Marco i Jaume Pont (1980), Joan Mas i Vives (1982), Àlex Broch (1980, 1985b, 1991a, 1991b) i Sala-Valldaura (1987), entre altres. Fins i tot la literatura jove dels vuitanta ha trobat crítics en els components del col·lectiu «Joan Orja» (Orja 1989), i també revistes que se situen fora de l'estricta academicisme, o que en plantegen un d'alternatiu, com *1991* o *Caràcters*, poden ser llegides com autèntics aglutinadors de dèries generacionals. Hi ha una proposta d'actuació d'una nova lleva d'escriptors i crítics que aporten i comparteixen una vocació cosmopolita. Són testimonis d'escriptors i crítics atents, que, alliberats de la llosa del resistencialisme, llegeixen amb ulleres bifocals: girats a la pròpia tradició i atents a l'actualitat internacional. Baltasar Porcel, Pere Gimferrer i Josep M. Benet i Jornet tenen uns bons equivalents en Quim Monzó, Enric Casassas i Sergi Belbel. La vocació cosmopolita, que era un somni en els debats de modernistes i noucentistes, és una realitat en els debats de la postmodernitat (Martínez-Gil 1999; Bou 2003).

L'estudi de la literatura de les darreres dècades ha tocat amb una dificultat important: la prevenció a tractar de la literatura estrictament contemporània en el medi universitari. Per prudència científica, perquè cal que hi hagi una «distància històrica» entre els fets i llur interpretació (Phillips 2004), el fet cert és que, llevat d'algunes excepcions, hi ha ben poques tesis, llibres i articles sòlids sobre la literatura del present, per bé que algunes universitats catalanes han començat, lentament, a incloure en els seus plans d'estudis assignatures sobre literatura contemporània. I aquí és on es dibuixa un claríssim mapa de la diferència entre els estudis fets a Catalunya (fins i tot amb diferències regionals importants) i els que es fan a l'estranger. Per pressió de la institució aquí, pels canvis tan forts imposats pel postestructuralisme allí, a més del feminisme, els estudis gai i *queer*, els anomenats estudis culturals, el comparatisme o els enfocaments postcoloniais, el cas és que s'ha modificat de manera important allò que entenem (i entenen) per estudis literaris o el mateix concepte d'humanitats. A aquesta situació, hi ha contribuït la implantació acadèmica, a les universitats catalanes, dels estudis de teoria de la literatura i literatura comparada, que han trencat el monopoli de l'erudició historicista-positivista. Alguns d'aquests canvis han estat recollits pels col·lectius crítics, periodístics i universitaris, i el resultat és un major interès per algun(e)s autor(e)s i temes contemporanis: dones escriptores, situacions de persecució (jueus i republicans, camps de concentració nazis, memòria històrica). Tot aquest debat ha tingut un efecte, per bé que tímid, en les assignatures dels departaments universitaris, congressos i grups de recerca locals. Amb tot, monogràfics de revistes, articles a miscel·lànies i volums col·lectius i publicacions aïllades han començat a delimitar l'estudi de la literatura de la segona meitat del segle xx, en particular la

dels anys de canvis substancials, a les acaballes de la dictadura. És aquí on es fa molt evident un debat entre l'anomenada crítica militant i la crítica universitària, que ha sentit sempre una immensa prudència (por?) a l'hora d'enfrontar-se amb la producció immediatament anterior o coetània. La primera, la crítica militant, segueix pas a pas l'activitat creadora, i ha crescut de manera notable en els últims anys per mitjà de revistes no especialitzades i diaris: la seva funció normalitzadora és important, per la qualitat d'alguns dels observadors i per la continuïtat d'acció. David Castillo, Julià Guillamon, Joan Orja, Manel Ollé són alguns dels bons, excel·lents, ressenyadors de llibres, que han fet molt per ordenar a cop calent l'actualitat literària. Cal esmentar també el cas d'alguns crítics «híbrids», que publiquen ressenyes als diaris i alhora fan una altra mena de producció més teòrica o de fons, com per exemple Pere Ballart. Tot i que de vegades, en d'altres casos, el rigor crític és inexistent, o cau en el parany de la persecució sectària. Un precedent il·lustre fou el d'Antonio Vilanova, el qual des de la plataforma de la revista *Destino*, entre 1950 i 1967, s'ocupà de la recuperació de la literatura catalana amb un criteri informatiu, amb to didàctic i de claredat expositiva, amb l'objectiu de «suscitar entusiasmo por la calidad estética y la autenticidad humana de las obras comentadas» (Vilanova 2005). Per conèixer el moment literari i opinions emeses en directe, són importants alguns reculls de ressenyes periodístiques, pròlegs i articles publicats a diaris i revistes, escrits per alguns dels crítics més distingits i atents a l'actualitat literària (Marco 1968; Oller 1986; Sala-Valldaura 1987; Parcerisas 1991; Benet i Jornet 1992; Iborra 1995a, 1995b; Pla i Arxé 2001). Entre aquests destaca el cas de Ramon Pla i Arxé, perquè practicant una versió il·lustrada del formalisme, li interessa d'intuir el caràcter universal del text, analitzar l'organització dels materials que el conformen en funció del sentit «integrador i recurrent», i mostrar les causes formals que generen una determinada significació «nuclear o temàtica». Per això es mira amb displicència els excessos de la crítica sociològica i té intuïcions brillants, com ara que la literatura catalana és «xovinista i antropòfaga, poderosa i oprimida, immortal i agònica en quatre pams quadrats» (Pla i Arxé 2001).

És remarcable l'èmfasi en els estudis generacionals (segons la data d'eclosió) o per dècades (anys seixanta, setanta, etc). En els anys setanta hi va haver crítics preocupats per batejar els nous joves escriptors del moment segons criteris generacionals. El recull d'entrevistes de Pi de Cabanyes i Graells (1970), sota el títol de *La generació literària dels 70*, imposà en alguns cercles un apel·latiu. El nom ha tingut una fortuna relativa i ha estat emprat i explicat volenterosament per Àlex Broch (1980, 1992). Pi de Cabanyes i Graells definiren una generació nova, però la seva proposta era una aposta de futur. I de fet, l'any 1979, Pi de Cabanyes ja es replantejava aquest apel·la-

tiu de grup i proposava de substituir-lo pel de «generació del 75», perquè llavors —segons ell— ja s'havia produït el «fet històric» que havia de servir de 98 particular per tal d'aglutinar els joves escriptors (Pi de Cabanyes 1979). Àlex Broch, que ha estat definit per Ramon Pla i Arxé (1985) com un crític «apassionat», s'ha convertit en el cronista de la generació dels «setanta». Els seus articles, molts dels quals han estat recollits en volum, representen una «aportació de materials provisionals», i són un intent de participar en la fixació, en directe, de la història literària més immediata. La tesi de Broch es fonamenta en la crisi del realisme i la substitució d'aquest per una modernitat «transformadora-transgressora» (Broch 1980). El concepte crític «generació literària dels setanta» va tenir una utilitat com a manifest, però s'ha revelat inoperant, per estar basat en principis d'història literària ara ja una mica obsolets, que provenen d'Ortega y Gasset, o Julius Petersen via Pedro Salinas, en l'època —1935!— en la qual el poeta madrileny s'interessava per la *Literaturwissenschaft* (Broch 1985b). El mateix Broch ha estat dels primers a dedicar útils estudis extensos a escriptors de la seva lleua: Jaume Pont, Jordi Coca, Jaume Cabré, Ferran Torrent i Jordi Teixidor (Broch 1993). Les limitacions del mètode es fan evidents, per exemple, en textos com el de Josep M. Lloró sobre tendències de la narrativa dels «vuitanta» (Lloró 1992), o en el títol i subtítol del volum on es publica aquest text: *70-80-90. Literatura (dues dècades des de la tercera i última)*. L'estudi global de la literatura ha estat marcat, en part, per un concepte d'anàlisi literària, el de la «Generació dels 70». Vint-i-cinc anys més tard es va produir una maniobra autocelebratòria amb només les veus dissidents de David Castillo i Oriol Izquierdo (Graells *et al.* 1996). Abans, el col·lectiu «Joan Orja» ja havia criticat implícitament la generació dels 70 a *Fahrenheit 212* (Orja 1989). En contraposició al plantejament generacional de l'estudi de la literatura, alguns autors han preferit el de les categories estètiques i discursives (la postmodernitat, per exemple), ja que tenen uns referents internacionals més obvis (Bou 1988a; Martínez-Gil 1999). Algunes de les enquestes literàries poden servir per dilucidar un cànon en formació (Campillo, Cassany i Cros 1982). O també alguns monogràfics de revistes, els quals presenten les primeres aproximacions a fons a la literatura dels anys setanta. Àlex Broch coordinà un número de *Taula de Canvi* en el qual volia establir un debat sobre la revifalla rupturista de la narrativa catalana (*Taula de Canvi* 1979), mentre que el monogràfic de *Caplletra* de 1997 presentà una valoració de conjunt dels vint-i-cinc anys escolats des del 1970 i l'impacte en l'activitat literària (*Caplletra* 1997).

El problema del desfasament de València que s'havia produït en la immediata postguerra es modifica a partir de la dècada dels setanta i es tradueix en un reajustament i una sintonització fins aconseguir una embran-

zida narrativa i poètica comparable a la del Principat i a la illenca. El reconeixement de Vicent Andrés Estellés comença simultàniament a l'aparició d'una nova generació poètica —amb poetes com Navarro, Jàfer, Piera...— ja plenament pancatalana i amb voluntat de normalitat total. Des de llavors aquest panorama ha continuat sense rupturismes. Una visió de conjunt sintètica però útil de la literatura a València —que arriba fins al 1980— és la d'Enric Ferrer (1981), que es complementa amb dos volums de Carbó i Simbor (1993) sobre el període que va de la guerra a les primeries dels setanta i sobre la resta del període. També es pot consultar el manual general de Josep Lluís Sirera (1995).

Una de les grans renovacions crítiques que s'han produït en els últims anys ha estat la introducció d'estudis no historicistes, amb particular força de la semiòtica, la pragmàtica, el feminisme o el comparatisme, no sempre gaire ben acceptats per part de l'*establishment* universitari. Els enfocaments innovadors han tingut molta més acceptació a les universitats del País Valencià, en part per osmosi amb un dels grups de recerca més potents del sistema universitari espanyol. A Barcelona sobresurt també el grup «Trilcat», d'Enric Gallén, a la Universitat Pompeu Fabra, que parteix d'uns pressupòsits teòrics entorn de la traducció. A les Illes Balears destaca un grup de recerca dirigit per Margalida Pons que investiga els «Discursos d'Experimentació en la Narrativa Catalana» (LICETCT), amb especial atenció a autors com Biel Mesquida, Amadeu Fabregat, J. Ll. Seguí, Ferran Cremades i Arlandis o Jordi Coca (Pons, M. coord. 2007). Mercè Picornell Belenguer (2007) ha estudiat el recurs als diaris per permetre als narradors experimentals la ruptura de les convencions de la novel·la realista.

Són importants per la seva novetat i el caràcter militant els estudis que posen èmfasi en el feminisme. Després d'alguns assaigs de reivindicació escrits per Maria Aurèlia Capmany (1970), Montserrat Roig (1980) i Patrícia Gabancho (1982), han anat sorgint estudis i antologies de caràcter més acadèmic, d'anàlisi i reivindicació de la condició femenina en relació amb la literatura. Convé esmentar els estudis sobre el paper de la dona en el conjunt de la literatura catalana (Murià *et al.* 1986), així com un monogràfic de la revista *L'Aiguadolç* d'Alacant, «Feminisme i literatura catalana», amb articles d'Anne Charlon i Pilar Garcia, que mostrava l'interès acadèmic per la qüestió (*Aiguadolç* 1987). Isabel Segura edità una antologia de textos crítics sobre escriptores, com a toc d'atenció sobre la necessitat de recuperar i conèixer una zona menys estudiada de la literatura. Inclou textos sobre Víctor Català, M. Àngels Anglada, Carme Montoriol, Mercè Rodoreda, Rosa Leve-roni i Maria Teresa Vernet (Segura *et al.* 1988). Aquesta selecció, i atenció, és complementada per l'antologia que va preparar Kathleen McNerney amb textos de Carme Riera, Helena Valentí, Maria Antònia Oliver, Isabel-Clara

Simó i Montserrat Roig, amb una introducció reivindicativa, en la qual destacava el caràcter universalista dels plantejaments feministes, de connexió amb el que estava succeint en d'altres cultures (McNerney 1988). Coincidí amb l'atenció a les escriptores catalanes, que eren estudiades per Janet Pérez en el context espanyol, amb atenció a Víctor Català i amb tot un capítol («The Most Significant Writer in Catalan») dedicat a Mercè Rodoreda (Pérez, J. 1988). Anne Charlon, en la seva tesi, traduïda del francès, estudia des d'una perspectiva temàtica la narrativa de dones en tres moments: abans de 1930, en els anys de la Guerra Civil i en la contemporaneïtat, posant èmfasi en la narrativa de denúncia i en la revolta (Charlon 1990). M. Josep Ragué-Arias (1994) ha editat un volum que recull un assaig de catalogació del teatre escrit per dones (Hernández 1994), els grups de teatre (Ibarz 1994) o l'impacte al Festival de Sitges (Araluce 1994).

El volum *Double minorities of Spain* aplega articles sobre 421 escriptores catalanes. Les editores destaquen fets com la censura social que patiren les dones i fan un resum de la història de l'opressió lingüística a la Península (McNerney i Salamanca ed. 1994). Les actes d'un dels congressos sobre autobiografia que organitza la universitat d'Alacant reflecteixen un interès especial en el subjecte femení (Espinós ed. 2002); contenen articles, entre altres, sobre M. A. Capmany, Rosa Leveroni, Mercè Rodoreda i Teresa Pàmies. Everly ha estudiat l'obra de Mercè Rodoreda, Remedios Varo, Carme Riera i Montserrat Roig. Segons Everly (2003) aquestes autores són representatives de la lluita per establir un llenguatge literari femení. Planteja una nova manera de llegir-les en funció de la relació entre escriptura i pintura, parant atenció a la marginació, l'exili i la identitat, ja que poden crear visions crítiques de la cultura dominant.

Fóra impossible en aquest espai limitat donar notícia de tots els volums col·lectius publicats en els últims vint anys de temàtica feminista, en particular en el món anglosaxó. Només com a indicació de les dimensions de l'interès es poden esmentar els volums *Feminine Concerns in Contemporary Spanish Fiction Women*, que inclou l'estudi de Kathleen McNerney «A Feminist Literary Renaissance in Catalonia» (Manteiga i Galerstein 1988); *Women Writers of Contemporary Spain: Exiles in the Homeland*, amb articles sobre Rodoreda i Roig (Brown 1991); *White Ink: Essays on Twentieth-Century Feminine Fiction in Spain and Latin America*, amb assaigs sobre Rodoreda i Roig (Hart 1993); *Contemporary Feminist Fiction in Spain: The Work of Montserrat Roig and Rosa Montero* (Davies 1994); *Paraula de dona. Actes del Col·loqui Dones, Literatura i Mitjans de comunicació* (Aritzeta i Palau ed. 1997); *Spanish Women Writers and the Essay: Gender, Politics, and the Self*, amb un text sobre Montserrat Roig (Glenn ed. 1998); *Recovering Spain's Feminist Tradition*, amb estudis sobre Roig, Marçal i Riera (Vollendorf ed.

2001). Una iniciativa important en aquest sentit és el «Centre Dona i Literatura» de la Universitat de Barcelona que dirigeix Marta Segarra.

Mercè Picornell Belenguer (2002) ha estudiat els discursos testimonials en l'obra de Montserrat Roig i Teresa Pàmies, posant de relleu el qüestionament dels gèneres literaris des de la perspectiva hermenèutica de l'enfocament postcolonial. D'aquest plantejament adapta conceptes com el de «discurs dels vençuts», minorització cultural i opressió nacional i lingüística. Neus Real (1998), per la seva banda, ha investigat qüestions relatives al feminisme en els anys anteriors a la Guerra Civil: el Club Femení i d'Esports de Barcelona com a plataforma per a l'activitat cultural d'Anna Murià i Maria Teresa Vernet. Aquest enfocament ha estat ampliat amb l'atenció a una panoràmica de la situació de la dona escriptora en les dues dècades anteriors a la Guerra Civil. Real explica que més de sis-centes dones practicaren els gèneres tradicionals i també el periodisme, i participaren en la vida cultural d'associacions i partits polítics (Real 2006a). Un altre estudi complementari analitza les novel·listes d'aquest període des del punt de vista de les ressenyes a premsa (Real 2006b). Maria Lluïsa Julià (2007) ha estudiat més a fons les limitacions de la tradició androcèntrica, dibuixant-ne l'evolució a partir de figures importants com ara Maria Mercè Marçal, Montserrat Roig, Maria Àngels Anglada, Maria Aurèlia Capmany, «Víctor Català» i Maria Antònia Salvà. El conjunt descriu el procés de la incorporació de les dones a la literatura al llarg del segle xx. Una prova del canvi de paradigma que s'està produint és que una institució cultural com la Fundació Carulla ha aprofitat la commemoració del centenari de la publicació de *Solitud* de Víctor Català per realitzar una Nadala dedicada a la literatura femenina (Pessarrodona *et al.* 2005). Francesca Bartrina, que ha escrit un bon llibre en el qual llegeix l'obra de Víctor Català des d'una perspectiva feminista (Bartrina 2001), ha publicat un article de divulgació en el qual planteja la problemàtica dels gèneres femenins i la necessitat de renovar el cànon incloent-hi les investigacions reivindicatives dels últims anys (Bartrina 2007).

L'entrada en societat de Terenci Moix provocà una atenció a la situació dels escriptors del col·lectiu homosexual. Pocs anys després, els llibres de Biel Mesquida o de Lluís Fernández, *L'adolescent de sal* i *L'anarquista nu*, entre altres, iniciaren la normalització. Un pròleg de Jordi Llovet al poemari de Mesquida *El bell país on els homes desitgen els homes*, llibre publicat el 1974 en edició clandestina i el 1985 en edició comercial, planteja alguna de les problemàtiques. En especial en destaca la relació amb les teories de l'estructuralisme i el caràcter reivindicatiu i d'allunyament d'una escriptura «de tot-hom». Es fixa en la figuració i censura col·lectives i l'estil singular d'un cos que desitja, expressant el seu goig a través de l'escriptura (Llovet 1985). Diversos volums col·lectius i estudis dels últims anys han reivindicat el món

homosexual (Fernàndez 2000; Fernàndez ed. 2000; Fernàndez i Chavarria ed. 2003). El volum més important és el de Josep Anton Fernàndez (2000), el qual ha estudiat la relació entre les representacions del desig homosexual i els discursos d'identitat nacional en la ficció «gai» de finals dels anys seixanta i de la dècada següent. Ho fa amb l'ajut de la crítica psicoanalítica (Freud, Deleuze i Guattari) o de la teoria social (Foucault, Anderson, Huysen, Bourdieu). Fent-se ressò d'alguns dels postulats postestructuralistes, Fernàndez planteja que en la literatura catalana hi ha una tensió entre la nació i el cos. Les actituds dissidents gais troben més difícil el seu lloc en tensió amb el discurs nacionalista, ja que aquest discurs els nega el pa i la sal. Per això proposa alternatives per a la construcció d'un canó més inclusiu, així com la necessitat de produir narracions de la identitat que siguin alternatives: una política d'alliberament sexual i nacional i de canvi social. Estudia les obres de Terenci Moix, el qual adopta una *perverse strategy*, i de Biel Mesquida i Lluís Fernàndez, els quals rebutgen el *perverse compromise*, adoptant posicions més transgressives i anti-*establishment*, la qual cosa els aboca a la marginalització. Un altre dels autors estudiats és Lluís M. Todó (Fernàndez 2000).

En un període de trasbalsament dels fonaments de la cultura tradicional, la literatura experimental, marginal, adquirí un lloc més proper al centre dels debats. S'han publicat estudis que paren atenció a aspectes experimentals i fins llavors marginals, com ara la contracultura (VallcorbaPlana 1976 i 1978; Guillamon 2001) i el textualisme (Mas ed. 2002; Martínez-Gil 2004). Els articles de Jaume Vallcorba són particularment útils per la crònica que hi fa del món musical, el còmic (comix) i el cinema. L'autor destaca la manera com els productes «underground» apareixien i eren distribuïts, rebutjant els canals habituals. Un treball de Montserrat Palau sobre el moviment underground, que prové d'una tesi inèdita, proporciona un resum del referent nord-americà dels moviments «underground» i els camins pels quals arribaren a Catalunya. Palau posa l'èmfasi en els moviments musicals com el Grup de Folk, el model que representava la «beat generation» (l'alliberament individual, la comunitat i la política). Conclou que la influència és més important en el món del còmic i el cinema i en algunes lletres de cantants com Pau Riba i Sisa (Palau 1982-1983). Julià Guillamon (2001) fa una crònica de la transformació de Barcelona, de decadent a olímpica, a través de la literatura, el còmic, la fotografia i el cinema. Proposa tres lectures de la ciutat (espais anònims, personals d'alienació i recreacions imaginàries de la ciutat). Prèviament, aquest mateix crític, en el catàleg d'una exposició organitzada per ell mateix, donà notícia de l'activitat literària a les revistes dites *underground* (Guillamon *et al.* 1991).

Estudis des d'una perspectiva postcolonial paren atenció a nocions com la d'hibridisme en relació amb el nacionalisme (Palau 2000; Boada-Monta-

gut 2003). El treball d'Irene Boada-Montagut (2003) estableix una comparació amb el cas irlandès. L'estudi es fonamenta en la narrativa breu a Irlanda i Catalunya al llarg del segle xx. Les principals escriptores es van sentir atretes per aquest gènere per una situació de desavantatge respecte als homes en ambdues cultures. Les autores catalanes estudiades són: «Víctor Català», Maria Àngels Anglada, Imma Monsó, Núria Pompeia, Carme Riera, Mercè Rodoreda, Montserrat Roig i Isabel-Clara Simó. L'autora compara també la relació de dependència amb els estats de la Gran Bretanya i Espanya respectivament, als quals han estat subordinats històricament.

En els últims anys, imitant a distància el model dels àlbums de *La Pléiade*, s'han publicat diversos reculls, com per exemple els dedicats a J. V. Foix (Domènech i Panyella ed. 1990), Gabriel Ferrater (Cornudella i Perpinyà ed. 1993), Albert Ràfols-Casamada (Abrams ed. 1994), Joan Fuster (Furió ed. 1994) i Baltasar Porcel (Planas 2007). Són reculls estil *coffee table book*, que en alguns casos, a més de contribuir a articular socialment la imatge de l'escriptor, recullen declaracions de poètica i valoracions crítiques sobre els escriptors i resulten un bon recurs de materials crítics per a l'estudi d'aquests autors.

Gèneres (1959-1991)

Durant els anys finals de la dictadura i els primers de la restauració borbònica, els escriptors es van dedicar massivament al conreu de dos gèneres: poesia i prosa narrativa. Tanmateix, el teatre i l'assaig també reviscolaren quan la relativa permissivitat del règim obrí alguna esclatxa, pel fet de ser els dos gèneres més sensibles a situacions de repressió i censura. En recuperar algunes de les llibertats democràtiques fou possible d'escriure i representar una realitat vista o somiada. O desitjada. Disposem de diverses eines enciclopèdiques que són un bon recurs per estudiar els escriptors valencians del període, com és el *Diccionari de la literatura valenciana actual (1968-2000)* [Sansano 2001], o també el *Nou diccionari 62 de la literatura catalana* (Bou ed. 2000), el qual proposa una àmplia selecció de «millors obres», que ha estat ampliada al *Diccionari de la literatura catalana* (Broch ed. 2008). A grans trets, com s'ha notat abans, una de les grans novetats dels anys setanta fou el sorgiment singularitzat de dos col·lectius (que fins llavors havien estat marginats o ocupaven una posició secundària) que han fet sentir la seva veu: la literatura de dones i el feminisme, i la vindicació de la literatura homosexual.

Des d'una perspectiva dels elements externs del sistema literari, es poden destacar la recuperació, en els anys de la transició, d'institucions gremials com el PEN Club Català, la fundació de l'Associació d'Escriptors en

Llengua Catalana (AELC) o l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC). En els anys vuitanta es produí també un gran creixement del sector editorial. L'evolució de les xifres de llibres publicats és espectacular (1175 l'any 1979; 3018 el 1984; gairebé 4500 el 1987) [Cònsul 1995a]. El creixement del mercat es pot relacionar amb l'ensenyament obligatori del català a l'ensenyament primari i secundari. Així es funden moltes editorials: Quaderns Crema, Columna, Empúries, La Campana, Eumo Editorial, Gregal Llibres, El Llamp, Pleniluni, Edicions de 1984, etc. Aquestes conviuen amb els grans noms establerts en els anys de la represa de la postguerra: Editorial Selecta, Proa, Edicions 62, Club Editor, Pòrtic. D'altra banda, algunes editorials de tradició espanyola creen col·leccions en català, com l'Editorial Planeta, Plaza & Janés, Seix & Barral i Tusquets Editores.

Poesia

Segons ha imposat la tradició de la interpretació històrica de la literatura catalana, ben aviat la poesia es decantà per la superació del realisme, i entre l'experimentalisme formalista i versions de la poesia de l'experiència, es convertí en un gènere amb gran presència pública: premis, debats, editorials especialitzades, lectures. El mapa de la poesia a partir dels anys seixanta s'ha segmentat d'aquesta manera (crisi del realisme i emergència de poètiques experimentals o experiencials), però aquest mapa només és un dels possibles. Una de les proves de les contradiccions d'aquest mapa, la trobem en Gabriel Ferrater, un poeta que, com tants d'altres, defuig els esquemes. Una de les lectures públiques més notables fou la que es va fer el 25 d'abril del 1970 a l'antic saló de boxa Price, que es va transformar de lectura de poesia en un acte de denúncia de la dictadura. Si en els anys del resistencialisme la poesia havia servit per mantenir viva una tradició cultural, en els anys de crisi i davallada de la dictadura, la poesia sortí al carrer i participà de manera notòria en el desballestament d'aquesta i en les accions de protesta (en particular els recitals de poesia i de la Nova Cançó). Aquest acte fou imitat, des de paràmetres no resistencialistes, en una lectura de joves poetes del moment al campus de la UAB, el 15 de maig del 1975, anomenada «Gespa Price», en record de l'anterior (Altaió 1989), i per una publicació per reivindicar l'ús oficial del català (*Price-Congrés* 1977) i, encara, una publicació de celebració del 25è aniversari *El Price dels poetes. 25 anys 1970-1995* (Riera *et al.* 1995). Durant els anys cinquanta la poesia realista i social emergirà en les lletres catalanes i a poc a poc ocuparà, ja als seixanta, el centre del sistema poètic. Algunes de les primeres manifestacions en aquesta direcció són de mitjans de la dècada, amb llibres significatius com *La Rambla de les flors*, de Jordi Sarsanedas (1954), i *Poemes de la nit* (1955) de Joaquim

Horta. Alguns llibres d'autors «seniors», publicats el 1960, i utilitzats hàbilment pel tàndem Castellet-Molas entre altres, confirmen la vigència dels plantejaments realistes i compromesos: *La pell de brau* de Salvador Espriu i *Vacances pagades* de Pere Quart. Un fet casual ha estat interpretat com a determinant: la mort de Carles Riba el 1959, que és considerada de forma unànime com a data emblemàtica en la liquidació dels plantejaments post-simbolistes. El 1963 apareix l'antologia *Poesia catalana del segle xx*, a càrrec de Josep M. Castellet i Joaquim Molas, el pròleg de la qual estableix les bases programàtiques del que s'ha anomenat «realisme històric», ampliat el 1965 amb els assaigs de *Poesia, realisme, història* (Castellet 1965). La renovació (o afebliment?) dels sistemes repressius de la dictadura promou una major llibertat d'expressió, sempre controlada per la censura agressiva, que exerceix fins al final de la dictadura. Autors d'altres àmbits del domini lingüístic semblen confirmar la difusió dels plantejaments realistes, com ho confirmen els casos del valencià Lluís Alpera o del mallorquí Miquel Bauçà.

L'operació realista entrà en crisi amb la irrupció d'una nova lleva d'escriptors, nascuts després de la Guerra Civil, que, en sintonia amb plantejaments estètics d'altres sistemes literaris, qüestionen el mesellisme del marxisme ortodox i les implicacions d'una estètica compromesa només amb qüestions socials i no literàries. Gabriel Ferrater té un paper en la renovació com a autor allunyat del realisme militant. Alguns autors mantenen la vigència del realisme, com Vicent Andrés Estellés amb *Llibre de meravelles* (1971) o Miquel Martí i Pol amb *La fàbrica* (1972). Els autors de la nova modernitat dels anys seixanta són joves com Pere Gimferrer, que ocupa un lloc distingit com un dels artífexs del canvi estètic en la lírica catalana amb *Els miralls* (1970), a més de Francesc Parcerisas, Narcís Comadira, Maria Mercè Marçal, Miquel Desclot, Josep Piera, Salvador Jàfer, Joan Navarro o Marc Granell. El canvi fonamental serà l'èmfasi en els aspectes individuals, el nou interès pel simbolisme i el surrealisme o la voluntat d'experimentar amb les possibilitats expressives de l'idioma. Poetes que l'estètica realista havia marginat, com Riba, Carner, Foix o Brossa, seran considerats «models» per aquesta nova lleva.

L'estudi de la poesia dels anys seixanta va quedar condicionada per la reacció antirealista dels setanta, de la qual només se'n van salvar Gabriel Ferrater, Estellés i, més tard, Joan Vinyoli. Els primers i més notables estudis sobre la poesia realista es van fer a Mallorca i València. Joan Mas i Vives publicà un extens estudi sobre la poesia dels anys seixanta (Mas i Vives 1982); una antologia de Lluís Alpera (1966) dóna fe de l'interès pels plantejaments realistes a València, antologia que posteriorment amplia (Alpera 1990, 1995). Enric Balaguer en publicà una altra amb més perspectiva històrica. En el pròleg, Balaguer analitzava els components ideològics a través dels set

punts programàtics de l'antologia *Poesia catalana del segle xx*, tot indicant el caràcter menys literari i més ontològic com a forma d'entendre el paper de l'home en el món (Balaguer 1987). El mateix autor i Broch van escriure un primer estudi de *Poemes*, una de les publicacions cabdals per a la difusió de la poesia realista (Balaguer i Broch 1988). Posteriorment, en els anys noranta s'han impulsat un seguit d'estudis a les universitats barcelonines. Jaume Aulet (1993) va encetar el tema en una conferència en la qual feia un repàs classificatori de la poesia entre 1960 i 1988. Aulet també ha estudiat la reacció a la proposta estètica realista i el programa d'actuació a través de la poesia (Aulet 1995a) i l'evolució del «realisme històric», distingint unes curioses etapes de «programació» del moviment (1959-1964) i de «desprogramació» (1964-1969)[Aulet 1995b]. En un estudi posterior ha fixat l'any 1972 com un moment de canvi significatiu. Ho relaciona amb la mort de Ferrater, la consolidació de Gimferrer, Parcerisas i Comadira, l'aparició del grup de «Llibres del Mall», en particular de l'obra de Xavier Bru de Sala i Ramon Pinyol, i la formació del grup entorn de la revista *Tarotdequinze* (Aulet 1997). Aquest historiador ha estudiat també els diversos usos del realisme: des de la malfiança que despertà l'interès polèmic per la poesia social suscitada per l'antologia de Castellet i Molas en autors com Joan Triadú o Albert i Marià Manent, fins a la diversa interpretació del concepte per part d'autors com Francesc Vallverdú o Lluís Alpera (Aulet 2000). Posteriorment Balaguer, amb més distància crítica, ha plantejat un utilíssim panorama global en el qual analitza la maniobra de Castellet i Molas, la relació amb el moviment de la Nova Cançó i els mecanismes més importants: prosaisme i humor (Balaguer 2000). Aquests estudis es complementen amb el de Francesc Calafat (1997), que ha explicat com la poesia supera el realisme pel recurs al model surrealista, o el de Just Arévalo (1996), que ha estudiat la revista *Nous Horitzons*, en especial les fases de «programació» (1960-1964) i «desprogramació» (1965-1968), i el paper de la revista com a plataforma d'expressió i de difusió de la poesia realista i social.

Abans de la influent antologia de Molas, Joan Fuster (1956) n'havia publicat una altra de la poesia valenciana, en la qual s'allunyava de pretesions «històriques» i «crítiques» i es limitava a presentar un «panorama», reflex «amb fidelitat notarial» del conjunt de la poesia del segle xx fins al 1950. Després de l'antologia de Castellet i Molas, se n'han publicat d'altres que ressegueixen amb l'orella parada al present els canvis més significatius. Les més importants són les d'Altaió i Sala-Valldaura (1980) i Marco i Pont (1980). Altaió i Sala-Valldaura van fer una anàlisi dels canvis poètics en els anys seixanta i setanta. Antologaren més de cinquanta poetes, i pararen atenció a la vivacitat de la situació poètica al País Valencià, ja que onze dels poetes que incorporen al recull són valencians. Constataven també l'impac-

te de la creació de noves infraestructures editorials com ara Tres i Quatre o Llibres del Mall, o dels festivals poètics. Organitzaren la tria seguint el criteri apriorístic d'aparellar els poemes segons el grau de proximitat al món referencial o signic, per després ordenar-los des dels de caràcter més regressiu als més progressius. Joaquim Marco i Jaume Pont, en publicar *La nova poesia catalana: estudi i antologia*, van fer una tria, com deien ells mateixos, «a gust dels antòlegs», a partir del mestratge de Gabriel Ferrater i la substitució de criteris realistes per altres de més formalistes: «El que ha canviat és la funció de la poesia, més lligada al llenguatge, a la creació de mons personals, i especialment atreta per la tradició poètica de l'avantguarda com a conseqüència del desencantament envers els temes poètics anteriors» (Marco i Pont 1980), que reduïen a dotze característiques comunes. La intenció era mostrar els quinze poetes més consolidats, amb una obra extensa. Inclouen noms que el temps i l'obra publicada ha confirmat: Feliu Formosa, Marta Pessarrodona, Narcís Comadira, Salvador Oliva, Francesc Parcerisas, Pere Gimferrer, Josep Piera, Ramon Pinyol, Josep Albertí, Joan Navarro, Xavier Bru de Sala, Miquel Desclot, Maria-Mercè Marçal, Miquel de Palol i Marc Ganell.

A banda d'aquestes antologies se'n poden esmentar d'altres que amplien o matisen la valoració de conjunt. Amadeu Fabregat (1974) proposà amb *Carn fresca. Poesia valenciana jove* un realisme que pot «reeixir al País Valencià amb vastes possibilitats de futur» i que exagerava la vertadera influència inicial d'aquesta posició. Aquesta antologia fou ampliada, amb altres criteris, per la d'Enric Ferrer, *Literatura i societat. País Valencià segle xx* (Ferrer 1981), i també per l'antologia d'Antònia Cabanilles (1985), la qual té una introducció informativa i atenta a la teoria de la literatura contemporània. A diferència d'altres experiments anteriors, reclamava que els poetes no podien ser estudiats d'acord amb uns criteris previs a l'anàlisi i evolució de l'obra d'un autor, i que evidentment calia tenir sempre present la seva època. Els criteris que seguí Cabanilles van ser fonamentalment cronològics i editorials: va seleccionar poetes que començaren a publicar entre 1973 i 1980 i seleccionà aquells que havien publicat almenys dos llibres de poemes. Deu anys més tard Dolors Oller va distingir dues característiques per a un grup d'escriptors que incloïa Blai Bonet, Miquel Martí i Pol, Feliu Formosa, Joan Margarit, Miquel Bauçà, Marta Pessarrodona, Narcís Comadira, Antoni Marí, Francesc Parcerisas i Pere Gimferrer: la clara inflexió europea en la recerca d'un llenguatge i unes formes, i la consciència de llibertat estilística (Oller 1996). El canvi ja havia estat destacat, entre altres, per Enric Sullà (1974), el qual presentava com a «poesia de transició» la de poetes com Comadira, i com a «nova poesia» la de Gimferrer, Pinyol, Albertí i altres de més joves, amb un èmfasi especial en l'autonomia del discurs literari. Josep

Iborra (1977 i 1978) va estudiar i classificar la poesia valenciana dels setanta, organitzant-la en tres direccions: «bruixots» o «alquimistes», poetes que «tracten de transmutar la realitat operant sobre el llenguatge», els que «s'esforcen per esquivar la realitat transfigurant-la en la substància verbal del poema», i els qui «se centren en la seva circumstància personal, íntima, el significat exaltant de la qual volen xifrar en el poema». Una altra antologia destacable és la que va fer Guillem Soler de la poesia a les Illes Balears (Soler ed. 1985-1987). Altres crítics han traçat les línies generals de la poesia d'aquests anys. Dolors Oller (1982), parant atenció a la condició postmoderna, esmenta l'allunyament dels dictats de la modernitat, trencant amb l'avantguarda històrica, i el fet que la poesia té una voluntat de crònica des de l'emoció i la solidaritat. Lluís Messeguer (2000) ha estudiat el caràcter de reflexió metafísica i metaliterària de la poesia dels anys setanta. La caracteritza «com a activitat de coneixement, com a procés d'emoció a partir de l'experiència i com a intel·lectualització de les capacitats del llenguatge literari», amb una voluntat «d'identificació entre subjecte i objecte, entre jo i llenguatge, entre individu i realitat».

Isidor Cònsul (1995b) ha bastit una útil panoràmica de conjunt, en la qual repassa els noms i els llibres dels autors ja consagrats o els que començaren a publicar entre 1968 i 1992. Dominic Keown (1996) ha analitzat (o més exactament, denunciat) les limitacions i sorpreses de moltes d'aquestes antologies. El problema fonamental, segons aquest crític, és que, en mots de T. S. Eliot, parlen del que «hauria de fer la poesia i no del que fa o ha fet». Alguns monogràfics de revistes complementen la tasca de les antologies. És útil, sobre la poesia valenciana dels setanta, el monogràfic de *L'Aiguadolç* (2002), amb textos sobre Josep Piera, Teresa Pascual, Joan Navarro, Vicent Salvador, Gaspar Jaén, Marc Granell, Antoni Prats i Antoni Ferrer. La poesia realista a Mallorca ha estat estudiada per Rosselló Bover a partir del grup entorn de la col·lecció «La Sínia»: Guillem Frontera, Jaume Pomar, Josep Melià i Francesc Barceló, malgrat que reconeix que van tenir una contribució relativa al moviment realista (Rosselló Bover 2000).

Un grup de poetes començaren a escriure en temps del realisme històric, però s'atansaren a una versió de la poesia de l'experiència, entre altres: Feliu Formosa, Joan Margarit, Lluís Alpera, Jordi Pàmies, Miquel Bauçà i Eudald Puig. Aquests són escriptors de gran vàlua, els quals, en general, no han despertat més interès crític que les habituals ressenyes periodístiques. Malgrat tot, Jordi Llavina (1992) ha preparat una antologia escolar que inclou alguns d'aquests poetes, un camí que també han seguit altres antologies més recents preparades per Jordi Balcells i Albert Roig (1992) i per Xavier Lloveras i Albert Roig (2003). Disposem, a més, de lectures molt minucioses de la poesia de Jaume Pomar, Miquel Àngel Riera i Miquel Bauçà

(Arbona 2002, 2004). Un cas especial és el de Màrius Sampere, que ha rebut l'atenció de Vicenç Llorca. Aquest crític ha fet una reivindicació de la poesia de Sampere en un estudi que, malgrat el títol, *L'obra poètica de Màrius Sampere (assaig de revisió del realisme històric)*, no és una revisió del «realisme històric» (Llorca 1989). Màrius Sampere (Barcelona 1928) va tenir una difusió irregular. Va guanyar el premi Carles Riba de l'any 1963 amb *L'home i el límit*, però el llibre no va ser publicat fins el 1968. A finals del segle xx va començar a entrar en els circuits de difusió, amb un reconeixement del públic i amb premis com el Crítica Serra d'Or per *Subllum* (2000), o el Premi de la Crítica, el Ciutat de Barcelona i el Nacional de Cultura per *Les imminències* (2002). Fou inclòs en l'antologia digital *Dotze sentits* (Berenguer i Subirana 1996) i fou objecte d'una antologia personal (Sampere 1999). En opinió de Llorca, a l'inici Sampere es planteja la condició humana com una situació sartriana en el món després d'una caiguda des del mite etern del paradís del cristianisme, que després amplia amb el gust pel mitològic i visionari. Així expressa una visió del món vitalista, acceptant el flux temporal de la realitat dinàmica, amb una profunda preocupació religiosa. En el volum col·lectiu fruit d'un simposi, Pere Ballart examinà la poètica de Sampere («Sobre la 'pura follia' lírica de Màrius Sampere»), apuntant que en aquest escriptor el poema neix «instal·lat en la categoria, en la declaració (literal o figurada, però força explícita) d'un tema d'abast immediatament col·lectiu, existencial, que més endavant pot tenir alguna o diverses concrecions particulars» (Abrams i Adell ed. 2008).

Narrativa

La narrativa experimentà un desenvolupament notable en aquest període, i fou el gènere que més es beneficià de les transformacions en el mercat dels anys seixanta. Progressivament la poesia ocuparà una posició més secundària, superada en gran part la situació resistencialista de la immediata postguerra, que en feia un gènere literari privilegiat. L'adveniment d'alguns escriptors de gran impacte mediàtic, com Baltasar Porcel, Terenci Moix, Joan Francesc Mira; la conquesta d'espais per a les escriptores, amb algunes contribucions certament notables, com M. Antònia Oliver, Montserrat Roig o Maria Barbal, també va contribuir a la modificació del pes que havia tingut la narrativa en les dècades anteriors.

L'estudiós que ha dedicat més atenció al problema del realisme en la narrativa és Vicent Simbor. S'ha preocupat per definir l'etiqueta «realisme social», diferenciada del neorealisme, i n'ha analitzat aspectes tècnics (monòleg interior) i de compromís aplicats a la novel·la catalana (Simbor 2000). Ha estudiat també la connexió entre autors catalans (Josep M. Espinàs, Es-

tanislau Torres, Joaquim Carbó i Víctor Mora) i el neorealisme italià (Simbor 2002). Els estudis sobre la qüestió els ha recollit en un llibre en el qual revisa el realisme històric des del rigor metodològic, i el situa en un context internacional (*neorealismo* italià i portuguès, *realismo social* espanyol), estudiant la influència de Sartre i l'exigència del compromís progressista de l'escriptor amb la seva societat i dedicant també una atenció especial al problema de la censura. El llibre de Simbor (2005) va més enllà d'una mera discussió del realisme en la novel·la i lamenta l'actitud negativa i desqualificadora envers el realisme històric. És un estudi de conjunt de l'aportació catalana a un moviment literari que fou molt important a Europa en els anys posteriors a la Segona Guerra Mundial. En aquesta mateixa línia, Roselló Bover (2002) ha estudiat la influència del realisme històric en la narrativa de les Illes Balears a propòsit de Blai Bonet i Baltasar Porcel, en clau del «tremendismo» de Cela. Un repàs molt complet, que cobreix tot el domini lingüístic, ha estat preparat per Fidel Alonso González, amb atenció a l'infraestructura editorial i els premis literaris (Alonso 2004).

Durant la dècada dels setanta, a remolc d'actituds postmodernes, es constata un sorgiment de la novel·la de gènere: la novel·la històrica, la novel·la de detectius (també anomenada «negra»), l'eròtica, impulsada pel col·lectiu «Ofèlia Dracs». Aquest col·lectiu, del qual van formar part, en els diversos moments d'existència, Josep Albanell, Margarida Aritzeta, Jaume Cabré, Assumpció Cantalozella, Joaquim Carbó, Miquel Desclot, Joana Escobedo, Jaume Fuster, Isidre Grau, Josep M. Illa, Quim Monzó, Maria-Antònia Oliver, Carles Reig, Joan Rendé, Xavier Romeu, Josep-Lluís Seguí, Antoni Serra, Joaquim Soler, Roser Vernet i Vicenç Villatoro, va publicar volums de literatura eròtica (*Deu pometes té el pomer*, 1980), de terror (*Lovecraft, Lovecraft!*, 1981), policíaca (*Negra i consentida*, 1983) i de ciència-ficció (*Essa efa*, 1985). Hi va haver també un augment considerable de novel·les d'ambientació històrica. Vicent Simbor (1997) les ha caracteritzat des d'una perspectiva teòrica, parant especial atenció als casos de Josep Lozano i Joan Perucho, paradigmàtics de la fidelitat al fet històric i del joc amb la història. Es produeix també una autèntica explosió en el conreu de la narrativa breu, un gènere impulsat, en part, per l'èxit de Pere Calders a partir de la versió teatral que va fer Dagoll Dagom d'alguns contes seus (*Antaviana*, 1979) i de la irrupció de Quim Monzó. Les traduccions, que havien estat en els anys de la postguerra (per raons de mercat i de censura) molt limitades, ara, com durant el primer terç del segle xx, col·laboren de nou a crear un espai de professionalització per a alguns escriptors, i permeten la difusió de la literatura estrangera, clàssica o contemporània, en català. Una traducció significativa fou la d'*Ulisses* de James Joyce a càrrec de Joaquim Mallafrè (1981). Edicions 62 i Proa, entre altres, participen de manera molt activa en

aquest fenomen amb la traducció de títols importants de la narrativa contemporània.

En els últims anys hi ha hagut esforços per contextualitzar els fenòmens literaris catalans. La perspectiva diguem-ne internacionalista que ja existia en els millors estudis de Jordi Rubió, Martí de Riquer, Antoni Comas, Josep M. Castellet i Joaquim Molas, s'ha vist reforçada amb l'impuls que han rebut els estudis de comparatística a partir dels anys noranta. Així s'han organitzat reunions científiques d'estudi sobre narrativa breu (Alonso, Bernal i Gregori ed. 1998) o el *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea* (Bernal i Gregori ed. 2002). També alguns crítics han detectat la revifalla d'un debat entre narrativa «rural» i «urbana», que, justament, consideren fora de lloc i superat (Martínez-Gil 1991).

Un dels primers intents d'ordenar el panorama de la narrativa de la revulsió cosmopolita fou l'antologia de narradors preparada per Jaume Martí i Olivella, Carme Rey i Grangé i Albert Porqueras-Mayo, que incloïa autors nascuts entre 1940 i 1952, caracteritzats per temes, motius i tècniques que demostren el mestratge dels grans noms de la narrativa breu de la tradició internacional (Kafka, Joyce, Borges) i local (Rodoreda, Espriu, Pedroló, Capmany), amb notes de decadentisme, lirisme, barreja de primera i tercera persones, les transmutacions, «transmigracions» i metamorfosis; un fervent compromís de renovació i d'originalitat, rebuig dels principis del món burgès i manifestació del poder de la imaginació i l'experimentalisme (Martí, Rey i Porqueras-Mayo ed. 1980). Àlex Broch ha estudiat els cicles narratius a partir de criteris psicològics, sociopolítics i culturals com ara les novel·les «del cicle familiar i social» (Maria Antònia Oliver, Baltasar Porcel, Montserrat Roig, Pau Faner), o les que anomena de fugida i retorn o el mite «del nord enllà» (Oriol Pi de Cabanyes, Jordi Coca, Quim Monzó, Isa Tròlec). També ha destacat altres factors aglutinadors, com el turisme com a nou fenomen social, l'educació sentimental, camp i ciutat en la societat valenciana, la novel·la política o l'oposició al sistema, el mite de la destrucció social, la dona com a personatge, la fi de la progressia o la novel·la del desencís (Broch 1980). Montserrat Palau (1984) ha matisat els canvis que detecta en els anys vuitanta: la importància de la imaginació per fugir cap a altres èpoques en la novel·la històrica o de ciència-ficció, o el recurs a la novel·la policíaca; i l'experimentalisme com a recurs formal. Francesc Calafat (1992) va establir una classificació de la narrativa dels anys setanta segons un criteri de territorialitat: crònica d'una educació sentimental, que narra la relació i l'enfrontament de l'individu amb l'entorn (Terenci Moix, Montserrat Roig, J. F. Mira, Gabriel Janer i Manila i Guillem Frontera); els autors mallorquins que escriuen novel·les de llinatges familiars i microestructures espacials i que incorporen elements màgics i meravellosos; els novel·listes

més radicals, valencians, que tradueixen en literatura una heterodòxia vital amb un rebuig de la societat establerta i posen èmfasi en el trencament de la frontera entre gèneres, el barroquisme que deforma la representació, la teatralitat i la recreació de la gestualització.

Estudiosos valencians com Vicent Salvador i Adolf Piquer han presentat un panorama útil dels escriptors més rellevants en el període, subratllant les línies generals i recollint ressenyes de les obres més significatives. Es fixen en la creació d'un mercat i unes condicions mínimes de professionalització dels escriptors i en l'activació de les interrelacions literàries entre les diverses àrees del domini català i la superació de la dicotomia entre novel·la dels orígens i experimental (Salvador i Piquer 1992). Aquest volum és complementat per un capítol en una monografia general de Ferran Carbó i Vicent Simbor (1993). Malgrat fer una relativament útil distinció entre anys «setanta» i «vuitanta», introdueixen una sèrie de propostes esteticoliteràries: antinovel·les, aprofundiment del model tradicional, crònica testimonial. La novel·la més important és la d'Amadeu Fabregat, *Assaig d'aproximació a «Falles Folles Fetes Foc»* (1974). Simbor i Carbó afirmen que en els anys vuitanta l'experimentalisme perd força en favor de la narrativa de gènere i sorgeixen nous autors, entre els quals destaquen Joan Francesc Mira i Ferran Torrent. Un altre bon complement és el llibre de Josep Iborra, *La trinxera literària*, en especial pel que fa a l'anàlisi de la narrativa (Iborra 1979 i 1986). Iborra fa un repàs de la narrativa a València i n'analitza les mancances, de llengua i públic, per indicar l'any 1974 com el moment d'inflexió, amb la publicació de les novel·les de Mira i Fabregat. Considerava que la novel·la era símptoma de la crisi dels temps, més que no pas testimoni. La crítica coincideix a afirmar que *Assaig d'aproximació a «Falles Folles Fetes Foc»* és una de les novel·les més significatives dels anys setanta. Joan Oleza ha indicat que és una novel·la que s'aproxima a l'assaig. De fet, la novel·la esdevé un discurs sobre una història-discurs, la qual cosa li permet de lliurar-se a l'obsessió del llenguatge (Oleza 1984). Isidor Cònsul (1997) ha compilat un útil resum de tendències dels anys 1970-1995, que abasta el conjunt del domini lingüístic, i que inclou l'herència textualista, les cròniques generacionals, geografies mítiques, la novel·la històrica, formes del realisme, l'aventura inspirada vagament en Tolkien i altres autors afins.

Josep M. Llompart va publicar un recull d'articles fonamentals sobre la situació de la narrativa a les Illes, amb parcial atenció als primers llibres de Llorenç Villalonga, Antònia Vicens, Gabriel Janer Manila, Miquel Àngel Riera i Maria Antònia Oliver (Llompart 1992). Disposem d'un bon monogràfic sobre la narrativa mallorquina dels anys setanta (Arnau *et al.* 1998), que es complementa amb un valuós estudi del factor d'insularitat en la narrativa balear junt amb unes reflexions dels escriptors vius més significatius.

Sebastià Perelló estudia el concepte d'insularitat des d'una perspectiva de comparatista, i Pilar Arnau fa un repàs de la problemàtica «insular» a partir dels anys setanta (novel·la de gènere, novel·la històrica) i des d'una perspectiva temològica ressegueix el motiu en els narradors més importants. El contrast és entre les visions del segle XIX i el XX: l'illa vista pels estrangers o qüestionada pels locals (Pons i Sureda ed. 2004). Montserrat Palau (1986) ha estudiat la narrativa al camp de Tarragona en el període 1939-1985. Malgrat la brevetat, és un bon recull d'articles de caràcter enciclopèdic que presenta la geografia dels principals autors en prosa des d'una perspectiva tarragonina. *Aproximació a la narrativa valenciana* és útil com a repàs de la narrativa a València des dels inicis (Jaume I) fins als anys vuitanta i noranta amb atenció a la novel·la de gènere. El llibre conté una suggeridora anàlisi teòrica sobre la varietat temàtica, la narrativa de gènere (eròtica i policíaca, juvenil i infantil, novel·la històrica), la problemàtica de la llengua (l'escrit i l'oral, el text i el lector) i un repàs dels problemes de la crítica literària («El difícil art de criticar») [Piquer 1994]. Hi ha també un estudi que analitza les transformacions en la narrativa del període des de la perspectiva del conte, a partir dels llibres guanyadors del premi Víctor Català (Bou 1978). Altres estudis analitzen qüestions temàtiques des d'una perspectiva arquetípica com l'aventura de l'heroi, la crida, el descens als inferns o la possessió dels dos mons, en novel·les de Jaume Fuster, Guillem Frontera i Oriol Pi de Cabanyes (Sullà 1975). Pilar Arnau (1999) ha estudiat l'impacte del turisme en l'obra de set narradors mallorquins dels anys setanta. Víctor Martínez-Gil (2004) ha estudiat les tendències experimentals, que aplega sota l'apel·latiu de textualisme i el concepte d'hipertext aplicat a obres literàries dels anys setanta (Fabregat, Mesquida, etc.). Analitza les diferents tendències i els canvis en les tècniques i el tractament dels temes. Aquests treballs són complementats i ampliat en profunditat pels de Margalida Pons i el seu grup d'investigació sobre «Teoria i pràctica de la narrativa experimental catalana (1970-1985)». Els últims llibres del grup dediquen atenció a les formes i condicions de la narrativa experimental i a l'ús de la intertextualitat (Pons, M. coord. 2007; Pons, M. ed. 2007; Arnau 2008).

Teatre

L'activitat teatral entre 1959 i 1991 està marcada pels intents de creació d'un teatre nacional a partir dels grups independents i, després del 1975, amb el suport institucional. Moltes de les iniciatives del teatre independent, allunyades del teatre espanyol comercial, professional i/o «oficial» del moment, tingueren l'origen en l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (establerta el 1955 per Ferran Soldevila, amb un divers grup d'artistes), el Teatre Viu (creat

el 1956 per Ricard Salvat, Miquel Porter i Elena Estellés) i l'Escola d'Art Dramàtic Adrià Gual, que havien fundat Salvat i Maria Aurèlia Capmany el 1960. En aquests nuclis es formaren Josep Anton Codina, Albert Boadella i Carme Serrallonga, entre d'altres. Aquests grups en particular van contribuir a una renovació i revivificació de l'escena, introduint sobre els seus escenaris, en llengua catalana, les tendències dominants del teatre internacional del segle xx. Salvat, per exemple, fou decisiu en la introducció de Brecht a Catalunya (Salvat 1990). Ramon X. Rosselló (2000a) ha estudiat la recepció dels models de teatre èpic i de teatre-document, que van ser decisius per renovar el teatre dels anys seixanta i setanta.

Entre les altres empreses del teatre independent hi havia el Grup de Teatre Independent (GTI) del CICEF, dirigit per Francesc Nello i Feliu Formosa. Així mateix funcionaren el Centre d'Estudis Teatral d'Horta, dirigit per Josep M. Montanyès i Josep M. Segarra, i l'Escola de l'Orfeó de Sants, que dirigia Josep Casali. L'any 1967, el Grup de Teatre Independent fou l'iniciador de l'operació «Off-Barcelona», de costat amb grups com Bambalinas, TEC, Gogo, El Camaleón i El Paraigua Groc. Els grups comarcals iniciaren esforços de coordinació amb les reunions que es feien a Torrelles del Llobregat. Els primers estudis del període són els de Jordi Arbonès (1973), Agustí Blanes (1967) i Xavier Fàbregas (1969 i 1972). Enric Gallén (1993) és autor d'un repàs molt exhaustiu de les activitats teatrals fins a inicis dels anys noranta, que es complementa amb els textos editats en anglès per David George i John London (1996).

L'estrena d'*Una vella, coneguda olor* de Josep M. Benet i Jornet, el 1964, significà un moment important, l'arribada d'una nova tradició i/o «generació» renovadora d'escriptura teatral a Catalunya. Guanyadora del premi Josep M. de Sagarra, l'obra de Benet ofereix un retrat autèntic, realista de la vida dels patis interiors d'un barri barceloní de classe obrera. Jordi Teixidor, un dels fundadors del grup de teatre independent El Camaleó (1963), guanyaria el premi Josep M. de Sagarra del 1968 amb *El retaule del flautista*, obra de protesta social de caire èpic-brehtian, estrenada a l'Aliança del Poble Nou (1970) i després al Teatre Capsa (1971), on tindria un èxit en circuit comercial de més de mil representacions consecutives. L'estrena d'*El retaule del flautista* era una confirmació de l'existència d'un grup d'autors joves que volien fer un teatre compromès que trenqués, per exemple, amb la poesia dramàtica de Josep M. de Sagarra, amb l'absurdisme de Manuel de Pedrolo o bé amb el surrealisme de Joan Brossa. Coincidí amb el nomenament, el 1970, d'Hermann Bonnín com a director de l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, la qual cosa féu possible una nova etapa en la formació dels professionals de les arts escèniques. Els esforços de renovació també van tenir un suport en una promoció de nous crítics com ara Joan

Anton Benach, Joan Castells, Joaquim Vilà, Joan de Sagarra, Vicent Bernat, Kim Vilar i Gonzalo Pérez de Olaguer.

Els premis de teatre van contribuir a la difusió dels autors joves: l'esmentat Josep M. de Sagarra, el Ciutat de Sabadell, el Ciutat de Granollers, el Ciutat d'Alcoi, el Born i l'Ignasi Iglésias (Gallén 2001). El Festival de Teatre de Sitges, que dirigia Ricard Salvat entre 1977 i 1986, va ser també un estímul per a autors i companyies. Joan Castells (1975) ha estudiat els premis de teatre en el període 1963-1973. Malgrat aquests senyals de canvi, als anys setanta es produí un ambient poc propici per a la dramaturgia textual en català i, per tant, per als dramaturgs de l'anomenada «generació del Premi Sagarra» (altrament dita la «generació dels anys 70»). Mentre que la censura lingüística de l'època de la dictadura era un impediment a l'evolució del teatre de text, la situació fou exacerbada per la tendència contemporània europea (i occidental) de reduir el paper —i així, la potència prescriptiva— de la paraula dintre del context de la posada en escena. Aquesta tendència arribaria al seu moment d'expressió més intensa a Catalunya durant els anys seixanta i setanta, amb la gènesi d'un seguit de grups teatrals «independents», d'inclinacions avantguardistes i concepció comunitària. Privilegiaven la figura del director, modificant la seva concepció del fenomen teatral i proposant alternatives al teatre d'autor (Camps 1988). S'inicià, doncs, l'època del teatre-espectacle, del «teatre visual», dels «muntatges», en part el resultat d'un influx de visites de grups estrangers. Com recorda Xavier Fàbregas, l'any 1967 visitaren Barcelona grups com el Piccolo Teatro de Milà, el Théâtre Atelier de Ginebra o l'ambulant Living Theater, que representà l'*Antígona* de Brecht. També es comencen a conèixer amb profunditat les teories expressives del director polonès Jerzy Grotowski i el seu «teatre pobre». Pere Planella en fou un dels principals responsables, amb la representació d'*Èdip, rei* (1971). Aquestes visites i contactes influïren en la concepció de l'espai escènic; és a dir en la utilització d'escenaris (centrals, giratoris, «trobats» i, en general, polivalents) que oferien alternatives a l'escenari a la italiana, segons les necessitats de cada espectacle. S'inclinava cap a una concepció global de la posada en escena, en la qual el cos i els objectes adquirien un significat en ells mateixos.

Entre els grups que protagonitzaren la renovació del panorama teatral, Els Joglars, fundat el 1962 per Albert Boadella, Anton Font i Carlota Soldevila, es troba entre els millors exponents d'aquests canvis. Crearen un llenguatge visual de l'espectacle, basat en el gest, el moviment i la imatge (Abellan 1982 i 2002; Racionero i Bartomeus 1987). Teresa Calafell i Joan Baixas fundaren el 1969 els Putxinell·lis Claca, que van passar de la recuperació del titella clàssic a una investigació sofisticada: *Mori el Merma* i *L'Atlàntida*. Comediants, col·lectiu fundat per Joan Font a partir de l'any 1971, fou tam-

bé un dels grups més innovadors, per la seva concepció d'un teatre basat en la festa popular mediterrània, que s'aprofita de recursos expressius insòlits —capgrossos, correfocs, jocs de carrer, música d'orquestrina, cercaviles, revetlles, etc.—, i ho converteixen en espectacles com *Non plus plis* (1972), *Plou i fa sol* (1976) i *Sol solet* (1978) [Saumell 1990]. Altres grups notables van ser La Gàbia de Vic, dirigit per Lluís Solà, amb la col·laboració de Joan Anguera, o El Globus de Terrassa, que dirigí Feliu Formosa. Dagoll Dagom fou fundat per Joan Ollé el 1974. El 1978, amb un nou equip, dirigit per Joan Lluís Bozzo i Anna Rosa Cisqueuella, el grup inicià una línia molt original: primer, amb *Antaviana* (1978), espectacle sobre textos de Pere Calders, i després una sèrie d'obres de teatre musical, amb una finalitat més comercial, però mantenint un alt rigor: *La nit de Sant Joan* (1981), *Glups!* (1983), l'adaptació d'*El Mikado* (1986) o *Mar i cel* (1998/2004). Xavier Fàbregas ha analitzat l'impacte del teatre independent (Fàbregas 1987).

Amb l'arribada de la democràcia, alguns d'aquests grups desaparegueren i altres (com els Joglars i Comediants) es convertiren en companyies professionals consolidades. També naixeren companyies noves, com Sèmo-la Teatre, La Fura dels Baus, El Tricicle, Vol-Ras i La Cubana (Saumell 1996 i 1998; Feldman 1998; Ragué-Arias 1990-1991); però, les oportunitats per a la figura del dramaturg seguien sent escasses. Es tracta d'una situació paradoxal, ja que en aquest moment d'oportunitats mínimes, la quantitat de nous dramaturgs que emergiren fou nombrosa. El recull d'entrevistes amb autors teatrals del 1976 d'Antoni Bartomeus, *Els autors de teatre català: testimoni d'una marginació*, conté una quarantena de noms pertinents a la generació del Premi Sagarra i a la generació anterior. Inclou: Albert Boadella, Josep M Benet i Jornet, Rodolf Sirera, Jordi Teixidor, Ramon Gomis, Jaume Melendres, Xavier Romeu, Francesc Barceló i Carles Reig. La gran majoria dels autors dels 70, però, com sembla haver previst Bartomeus, restarien en un estat de «marginació» respecte als escenaris i a la crítica (Ragué-Arias 1996; Batlle 2006). Com anota Gallén, en un dels pocs estudis d'aquesta generació en conjunt, l'àmplia llista d'autors teatrals emergents durant aquesta època, amb diversos lligams al teatre —alguns guardonats amb el Premi Sagarra, altres no—, inclou Joan Abellan, Alfred Badia, Alexandre Ballester, Xesc Barceló, Jordi Bergoñó, Jordi Bordas, Joan Colomines, Ramon Gomis, Jaume Melendres, Terenci Moix, Manuel Molins, Baltasar Porcel, Josep Maria Muñoz Pujol, Carles Reig, Xavier Romeu, Rodolf Sirera, Joan Soler i Antich, Jordi Teixidor i Joaquim Vilà i Folch (Gallén 1985, 2005 i 2006). Els uní, d'una banda, una aspiració de renovació estètica i ideològica del teatre català de text i, de l'altra, un seguit de vincles i afiliacions amb el teatre independent que acabaren per esvaire-se (Batlle 2006; Gallén 2006). Si bé l'experiència del teatre independent contribuïa, com apunta Carles Batlle (2006),

a la (auto)marginació d'aquests dramaturgs, també servia en molts casos per alimentar les inclinacions cap a l'experimentació.

A les Illes Balears i, sobretot, al País Valencià es vivien fenòmens semblants, a l'entorn d'iniciatives com les del *Centre Experimental de Teatre* i d'autors com Rodolf Sirera. Existeix un estudi sobre el teatre a la ciutat de València, amb especial èmfasi en obres de Joan Alfons Gil Albors, Vicent Cardona i Rafael Villar (Carbó 2000), i una panoràmica general de trenta anys (1968-1998) [Herrerias *et al.* 2000]. Rosselló (2000b) també ha publicat un recull d'assajos sobre el teatre valencià de les últimes dècades. Rodolf Sirera, fundador —amb el seu germà Josep Lluís i altres— del grup El Rogle (1972-1977), optaria a principis de la seva trajectòria per un estil brechtian amb *La pau* (1973). Després, tot mantenint el seu sentit de compromís polític, es decantaria per unes formes més experimentals, postbrechtianes, amb una obra clau de la transició: *Plany en la mort d'Enric Ribera* (1972). Aquesta «simfonia biogràfica», estructurada com un collage impressionista, amb projeccions visuals i text en castellà i català, no arribaria a estrenar-se fins al 1977, al Festival de Sitges, sota la direcció de Joan Ollé. L'obra expressa les preocupacions de Sirera amb qüestions d'identitat valenciana i amb el futur de l'escena teatral al País Valencià, on les condicions per a la figura del dramaturg eren extremadament dificultoses (London 1996). Amb *El verí del teatre* (1978), obra traduïda a múltiples idiomes i subtilment imbuïda de referències als sistemes dictatorials, Sirera explorà els límits de l'autenticitat i de la teatralitat, una temàtica que tornaria a prendre forma en diverses obres posteriors.

Un obstacle significatiu per als dramaturgs catalans, com explica el mateix Sirera, sorgeix en relació amb el Teatre Lliure. Caracteritzat per l'originalitat dels seus muntatges i la seva difusió de teatre europeu, el Lliure (que havia tingut un precedent en el Teatre de l'Escorpí) fou fundat com a societat cooperativa per Lluís Pasqual, Pere Planella, Fabià Puigserver i Carlota Soldevila el desembre del 1976. La reivindicació del teatre de text en llengua catalana fou una de les seves metes principals, i així, a l'inici programaren temporades basades en la relectura i l'adaptació de clàssics del teatre internacional (Shakespeare, Schnitzler, Büchner, Txèkhov, Molière, Genet) i algun de local (Rusiñol i Espriu) [Martí i Pol *et al.* 1987]. El Lliure, convertida en entitat pública el 1988, arribaria a ésser una de les institucions més prestigioses del paisatge teatral de Catalunya; tanmateix, els seus impulsors, com el mateix Puigserver, que s'havia format a Polònia, optaven per privilegiar el repertori teatral «universal», en lloc de recolzar i cultivar la dramàturgia autòctona.

Als darrers anys de la dècada dels setanta, Benet i Jornet, defensor aferissat del teatre de text i de la figura de l'autor, s'involucrà en un polèmic

enfrentament públic amb el Lliure, llançant una sèrie de crítiques respecte a l'escassetat d'obres teatrals de fabricació catalana en la seva programació (Sirera, R. 1981, 1996; Gallén 1985, 2001 i 2007) i publicant dins les notes introductòries a la seva pròpia obra *Descripció d'un paisatge* (1979) unes punyents reflexions en defensa de la dramaturgia textual. El mateix Rodolf Sirera tampoc no quedà curt en la seva reivindicació pública del teatre en tant que gènere literari, publicant, per exemple, a les pàgines de *Serra d'Or*, un article titulat «Les misèries de l'autor teatral» (1977).

Durant els anys 1976 i 1977 es fundà l'Assemblea d'Actors i Directors, que, en lluita contra el sindicat teatral i l'ajuntament franquistes, es féu càrrec de la programació del Teatre Grec de l'estiu de 1976, amb la qual obtingueren un notable ressò popular. A la tardor es produí una escissió (per raó de l'adhesió o no a l'Assemblea de Catalunya) i es fundà l'Assemblea de Treballadors de l'Espectacle, de tendència més oberta i dinàmica. Aquests posaren en marxa l'Operació Born i arrendaren el Saló Diana, on presentaren espectacles propis i de companyies estrangeres que visitaren Barcelona (Bartomeus 1977).

Assaig

En l'assaig literari breu i d'actualitat dels anys seixanta sobresortiren autors com Joan Fuster, Maria Aurèlia Capmany i Josep M. Espinàs, autors d'articles a la premsa que eren molt seguits i molts dels quals han estat publicats en volum. L'assaig pur ha tingut una remarcable eclosió gràcies a premis que el promocionaven: el Joan Fuster a València o el Josep Vallverdú a Lleida. En els panteixos finals de la dictadura o en els inicis de la democràcia destacà l'assaig de caràcter polític i identitari i un tema relacionat, la sociolingüística divulgativa. Llibres com el de Joan Fuster, *Nosaltres, els valencians* (1962), generaren una petita tradició: Josep Melià, *Els mallorquins* (Pons, D. 2005), Miquel Pueyo, *Lleida: Ni blancs ni negres, però espanyols* (1984), entre altres. L'assaig del període ha estat molt poc estudiat. Només l'antologia de Vicent Salvador (1985) n'ofereix una primera aproximació, i l'estudi general de Jaume Medina (1988) aporta algunes dades de reflexió i ordenació del panorama.

Els estudis literaris quedaren molt tocats després del 1939. Sense possibilitat de fer ensenyament en català de cap mena, secundari o superior, amb un món editorial restringit, sense xarxes d'investigació, alguns universitaris continuaren l'obra en la clandestinitat. Entre els crítics més notables es poden esmentar: Eduard Valentí i Fiol (1910-1971), Joan Triadú (1921), Miquel Dolç (1912-1994), Josep M. Castellet (1926), Joan Ferraté (1924-2003) o Albert Manent (1930). La història de la literatura ha comptat amb contribu-

cions significatives gràcies a personalitats com Ramon Aramon i Serra (1907-2000), Miquel Batllori (1909-2003), Martí de Riquer (1914), Josep Romeu i Figueras (1917-2004), Joaquim Molas (1930), Antoni Comas (1931-1981), Manuel Sanchis Guarner (1911-1981) i Ricard Blasco (1921-1994). Disposem d'una excel·lent valoració de conjunt de les històries de la literatura (Malé 2001).

La figura de Joan Fuster (estudiat en detall en el capítol 13 d'aquest volum) destaca de manera absoluta: no té ningú que li faci ombra, i la quantitat de bibliografia que ha generat és literalment imponent. Josep Iborra dedicà deu capítols de *Confluències* a l'estudi dels assagistes i l'assaig al País Valencià. Hi analitza la figura de Manuel Sanchis Guarner, com a historiadore i estudiós de la cultura popular, la de l'investigador literari Ricard Blasco i, evidentment, la de Joan Fuster (que complementa l'anàlisi d'un llibre anterior, *Fuster portàtil*). També dedica un capítol, el titulat «L'assaig i la línia dels assagistes valencians», a la pervivència i vitalitat del gènere assagístic entre els escriptors valencians actuals: Josep-Vicent Marquès, Joan Francesc Mira, Josep Piera o Antoni Seva. Josep Iborra també ha escrit una reflexió general sobre aquest gènere, amb atenció particular a l'assaig en la postguerra i l'impacte en la història, la literatura, la política i la pedagogia (Iborra 1995a).

Una altra figura distingida en el camp de l'assaig ha estat la de Josep Romeu i Figueras, estudiós de la literatura medieval i popular. En el pròleg a un volum d'un recull d'articles explicava que no seguia «apriorismes d'escola». A partir de la llibertat i la independència de criteri, la tasca del crític és la de saber interpretar les «profunditats del món emocional», que és la base primera de l'acte de l'escriptura. Romeu ha dedicat atenció a l'estudi de la poesia del segle xx, amb estudis sobre Jaume Agelet i Garriga, J. V. Foix, J. Bofill i Ferro, Marià Manent, Bartomeu Rosselló-Pòrcel i Joan Brosa (Romeu 1996).

BIBLIOGRAFIA

- Abellan 1982: Joan Abellan, «Els Joglars en perspectiva», *Pipirijaina*, 21 (1982), 3-11.
 Abellan 2002: Joan Abellan, *Els Joglars: Espais*, Barcelona, Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, 2002.
 Abrams ed. 1994: Sam Abrams (ed.), *Àlbum Ràfols Casamada. Veure és sentir*, Barcelona, Quaderns Crema/Fundació Eina, 1994.
 Abrams i Adell ed. 2008: Sam Abrams i Joan-Elies Adell (ed.), *L'única certesa... Primer Simposi Màrius Sampere*, Barcelona, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
 Aiguadolç 1987: *L'Aiguadolç*, 4 (1987). Monogràfic: «Feminisme i literatura catalana».

- Aiguadolç 2002: *L'aiguadolç*, 27 (tardor 2002). Monogràfic: «Poetes valencians dels setanta».
- Ainaud de Lasarte 1986: Josep M. Ainaud de Lasarte, «1949: la primera 'Antologia poètica universitària'», *Reduccions*, 31 (octubre 1986), 79-83.
- Alonso 2004: Fidel Alonso González, «Aproximación a la nueva narrativa catalana», *Revista de Lengua y Literaturas catalana, gallega y vasca*, 10 (2004), 73-98.
- Alonso, Bernal i Gregori ed. 1998: Vicent Alonso, Assumpció Bernal i Carme Gregori (ed.), *Actes del I Simposi Internacional de Narrativa Breu*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- Alpera 1966: Lluís Alpera, *Antologia de la poesia realista valenciana*, València, 1966. [També a Lluís Alpera (ed.), «Anthology of Valencian Realist Poetry-Antologia de la poesia realista valenciana», *Identity Magazine* (Harvard University), 24 (1966).]
- Alpera 1990: Lluís Alpera, *Sobre poetes valencians i altres escrits*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- Alpera 1995: Lluís Alpera, *Talaia de Migjorn (Poesia catalana del segle xx)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- Altaió 1989: Vicenç Altaió, «Gespa-Price», *Lletra de Canvi*, 23 (novembre 1989), 27-30.
- Altaió i Sala-Valldaura 1980: Vicenç Altaió i Josep M. Sala-Valldaura, *Les darreres tendències de la poesia catalana (1968-1979)*, *Estudi i mostra*, Barcelona, Laia, 1980.
- Araluce 1994: Itziar Araluce, «El feminisme i el teatre de la dona en el Festival de Sitges (1967-1991)», dins M. Josep Ragué (ed.), *Dona i teatre: ara i aquí*, Barcelona, Generalitat de Catalunya/Institut Català de la Dona, 1994, 131-142.
- Arbona 2002: Antònia Arbona i Santamaria, *La poesia de Jaume Pomar: el poderós exorcisme de la metàfora*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2002.
- Arbona 2004: Antònia Arbona i Santamaria, *La poesia de Miquel Àngel Riera i Miquel Bauçà*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2004.
- Arbonès 1973: Jordi Arbonès, *Teatre català de postguerra*, Barcelona, Pòrtic, 1973.
- Arévalo 1996: Just Arévalo, «La revista *Nous Horitzons* i la poesia catalana dels anys seixanta», *Els Marges*, 57 (1996), 96-104.
- Aritzeta i Palau ed. 1997: Margarida Aritzeta i Montserrat Palau (ed.), *Paraula de dona. Actes del Col·loqui Dones, Literatura i Mitjans de Comunicació*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1997.
- Arnau 1999: Pilar Arnau, *Narrativa i turisme a Mallorca (1968-1980)*, Palma, Edicions Documenta Balear, 1999.
- Arnau 2008: Pilar Arnau, *La narrativa insular del segle xx*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2008.
- Arnau et al. 1998: Pilar Arnau et al., «Els narradors mallorquins de la dècada dels setanta», *Lluc*, 806-807 (setembre-desembre 1998).
- Aulet 1993: Jaume Aulet, «La poesia catalana dels darrers anys», *La cultura catalana recent (1960-1988)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, 113-132.

- Aulet 1995a: Jaume Aulet, «La poesia catalana dels anys seixanta i els diversos usos del realisme», *Caplletra*, 28 (primavera 2000), 33-50.
- Aulet 1995b: Jaume Aulet, «El realisme històric i la seva evolució: la poesia catalana dels anys seixanta», dins *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994*, I, Barcelona, AILLC/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 215-223.
- Aulet 1997: Jaume Aulet, «La Poesia catalana i el boom de l'any 1972», *Caplletra*, 22 (primavera 1997), 139-151.
- Aulet 2000: Jaume Aulet, «La poesia catalana de la segona meitat dels anys cinquanta: unes propostes aparentment innovadores», dins *Col·loqui Miquel Martí i Pol. 1948-1998. Cinquanta anys de poesia*, Vic, Eumo, 2000, 67-89.
- Aulet 2003: Jaume Aulet, «Notes (i més notes) per a un estudi sobre la recepció de *Poesia catalana del segle xx* de Josep M. Castellet i Joaquim Molas», dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, 1, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 2003, 59-83.
- Balaguer 1987: Enric Balaguer, «Estudi introductori», *Dinou poetes dels seixanta*, València, Eliseu Climent editor, 1987, 7-45.
- Balaguer 2000: Enric Balaguer, «Poesia i 'realisme històric'», *Caplletra*, 28 (primavera 2000), 19-31.
- Balaguer i Broch 1988: Enric Balaguer i Àlex Broch, «La revista *Poemes* (1963-1964) i el realisme», dins *Miscel·lània Joan Gili*, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, 39-52.
- Balcells i Roig ed. 1992: Jordi Balcells i Albert Roig (ed.), *Dels trobadors a la poesia actual. Antologia i guia didàctica*, Barcelona, Laertes, 1992.
- Bartomeus 1976: Antoni Bartomeus, *Els autors de teatre català: testimoni d'una marginació*, Barcelona, Curial, 1976.
- Bartomeus 1977: Antoni Bartomeus, *Grec 76: al servei del poble*, Barcelona, Avance, 1977.
- Bartrina 2001: Francesca Bartrina, *Caterina Albert/Víctor Català. La voluptuositat de l'escriptura*, Vic, Eumo, 2001.
- Bartrina 2007: Francesca Bartrina, «Escriptores catalanes canòniques: ballant en un camp de mines», *Revista Literatures*, 5 (2007).
- Batlle 2006: Carles Batlle i Jordà, «Drama català contemporani: entre el desert i la terra promesa», dins Francesc Foguet i Pep Martorell (coord.), *L'escena del futur: Memòria de les arts escèniques als Països Catalans (1975-2005)*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa, 2006, 75-102.
- Benet i Jornet 1979: Josep M. Benet i Jornet, «Notes al marge», *Descripció d'un paisatge (i altres textos)*, Barcelona, Edicions 62, 1979, 7-13.
- Benet i Jornet 1992: Josep M. Benet i Jornet, *La malícia del text*, Barcelona, Curial, 1992.
- Berenguer i Subirana 1996: Xavier Berenguer i Jaume Subirana, *Dotze sentits. Poesia catalana d'avui* (CD-ROM), Barcelona, UPF / Proa / Diputació de Barcelona, 1996.

- Bernal i Gregori ed. 2002: Assumpció Bernal i Carme Gregori (ed.), *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- Blanes 1967: Agustí Blanes, «Le Theatre Catalan de ces vingt-cinq dernières années» (trans. into French by Pierre Verdaguer), *Europe*, 464 (desembre 1967), 173-182.
- Boada-Montagut 2003: Irene Boada-Montagut, *Women Write Back: Irish and Catalan Short Stories in Colonial Context*, Dublin / Portland, OR, Irish Academic Press, 2003.
- Bordons i Subirana ed. 1999: Glòria Bordons i Jaume Subirana (ed.), *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, EDIUOC/Proa, 1999.
- Bou 1978: Enric Bou, «El premi 'Víctor Català': una aproximació al conte català sota el franquisme», *Els Marges*, 12 (1978), 102-108.
- Bou 1982: Enric Bou, «Una editorial singular. La 'Fundació Enciclopèdia Catalana'», *Serra d'Or*, XXIV, 274-275 (juliol-agost 1982), 37-39.
- Bou 1988a: Enric Bou, «La literatura actual», dins Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana. Part moderna*, XI, Barcelona, Ariel, 1988, 355-419.
- Bou 1988b: Enric Bou, «Sobre mitologies (a propósito de los Novísimos)», dins Joan Ramon Resina (ed.), *Mythopoesis: Literatura, totalidad, ideología*, Barcelona, Anthropos, 1992, 191-200.
- Bou 1998: Enric Bou, «Cànon i canó: perspectives sobre literatura catalana i castellana», dins Jaume Pont i Josep M. Sala-Valldaura (ed.), *Cànon literari. Ordre i subversió*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, 155-194.
- Bou ed. 2000: Enric Bou (ed.), *Nou Diccionari 62 de la Literatura Catalana*, Barcelona, Edicions 62, 2000.
- Bou 2003: Enric Bou, «On Catalan Literature: Behind Mercè's Rodoreda's Secret World», dins M. Isidra Mencos (ed.), *Mercè Rodoreda. A Critical Bibliography (1963-2001)*, New York, Scarecrow Press, 2003, v-xxv.
- Bou, Castellanos, Gallén i Gustà ed. 1996: E. Bou, J. Castellanos, E. Gallén i M. Gustà (ed.), *A Joaquim Molas*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- Bou i Pla ed. 1993: Enric Bou i Ramon Pla i Arxé (ed.), *Creació i Crítica en la Literatura Catalana*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1993.
- Broch 1980: Àlex Broch, *Literatura catalana dels anys setanta*, Barcelona, Edicions 62, 1980.
- Broch 1985a: Àlex Broch, «Estudi introductor», *Poesia catalana. Antologia 1939-1968*, Barcelona, Edicions 62, 1985, 5-34.
- Broch 1985b: Àlex Broch, *Literatura catalana: balanç de futur*, Sant Boi de Llobregat, Edicions del Mall, 1985.
- Broch 1991a: *Forma i idea en la literatura contemporània. Estudis crítics sobre autors catalans*, Barcelona, Edicions 62, «Llibres a l'abast», 273, 1991.
- Broch 1991b: *Literatura catalana dels anys vuitanta*, Barcelona, Edicions 62, 1991.
- Broch 1993: Àlex Broch, *Forma i idea en la literatura contemporània: estudis crítics sobre autors catalans*, Barcelona, Edicions 62, 1993.
- Broch ed. 2008: Àlex Broch (ed.), *Diccionari de la literatura catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2008.

- Broch *et al.* 1992: Àlex Broch *et al.*, 70-80-90. *Literatura (dues dècades des de la tercera i última)*, València, Edicions 314, 1992.
- Brown 1991: Joan Lipman Brown, *Women writers of contemporary Spain: exiles in the homeland*, Newark, University of Delaware Press, 1991.
- Cabanilles 1985: Antònia Cabanilles, *La vella pell de l'alba*, València, Edicions 314, 1985.
- Calafat 1991: Francesc Calafat, *Camp de mines. Poesia catalana del País Valencià, 1980-1990*, València, Edicions de la Guerra, 1991.
- Calafat 1992: Francesc Calafat, «Tribulacions d'una literatura en expansió», dins Broch *et al.* 1992, 63-89.
- Calafat 1997: Francesc Calafat, «Entre el llenguatge i la realitat: vint anys de poesia catalana», *Caplletra*, 22 (primavera 1997), 27-47.
- Campillo, Cassany i Cros 1982: M. Campillo, E. Cassany i A. Cros, «Una enquesta entre crítics literaris. Els millors títols 1971-1981», *Serra d'Or*, 271 (abril 1982), 20-27.
- Camps 1988: Teresa Camps, «Notes i dades per a un estudi inicial de l'activitat performance a Catalunya», *Estudis Escènics*, 29 (1988), 215-225.
- Caplletra* 1997: *Caplletra*, 22 (primavera 1997). Dossier «Literatura catalana actual».
- Caplletra* 2000: *Caplletra*, 28 (primavera 2000). Monogràfic: «El realisme en la literatura catalana de postguerra».
- Capmany 1970: Maria Aurèlia Capmany, *El feminismo ibérico*, Barcelona, Oikos/Tau, 1970.
- Carbó 2000: Ferran Carbó, *El teatre a València entre 1963 i 1970*, València, Universitat de València, 2000.
- Carbó i Simbor 1993: Ferran Carbó i Vicent Simbor, «La narrativa», *Literatura actual al País Valencià*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 85-176.
- Carbó i Simbor 2005: Ferran Carbó, Vicent Simbor, *Literatura Catalana del Siglo xx*, Madrid, Editorial Síntesis, 2005.
- Castellet 1965: Josep M. Castellet, *Poesia, realisme, història*, Barcelona, Edicions 62, 1965.
- Castellet 1970: Josep M. Castellet, *Nueve Novísimos*, Barcelona, Barral Editores, 1970.
- Castellet 1987: Josep M. Castellet, *L'Hora del lector; seguit de Poesia, realisme, història*, Barcelona, Edicions 62, 1987.
- Castellet i Molas 1963: Josep M. Castellet i Joaquim Molas, *Poesia catalana del segle xx*, Barcelona, Edicions 62, 1963.
- Castells 1975: Joan Castells, «Els premis de teatre (1963-1973)», *Els Marges*, 4 (maig 1975), 106-126.
- Castells ed. 1985: Francesc Castells (ed.), «M-7 Catalonia» i «Operació Ubú», Barcelona, Edicions 62, 1985.
- Charlon 1990: Anne Charlon, *La condició de la dona en la narrativa femenina catalana: (1900-1983)*, Barcelona, Edicions 62, 1990.
- Cinquena antologia poètica universitària. 1956-1959*, Barcelona, Els llibres de l'Òssa Menor, 1959.

- Cònsul 1995a: Isidor Cònsul, «Una literatura en curs», *Llegir i escriure. Papers de crítica literària*, Barcelona, La Magrana, 1995, 15-19.
- Cònsul 1995b: Isidor Cònsul, «1968-1992. 25 anys de poesia catalana», *Llegir i escriure. Papers de crítica literària*, Barcelona, La Magrana, 1995, 189-223.
- Cònsul 1997: Isidor Cònsul, «Vint-i-cinc anys de novel·la: 1970-1995 (una aproximació)», *Caplletra*, 22 (primavera 1997), 11-25.
- Cornudella i Perpinyà ed. 1993: Jordi Cornudella i Núria Perpinyà (ed.), *Àlbum Ferrater*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993.
- Davies 1994: Catherine Davies, *Contemporary Feminist Fiction in Spain: The Work of Montserrat Roig and Rosa Montero*, Oxford & Providence, Berg, 1994.
- Domènech i Panyella ed. 1990: Joan de Déu Domènech i Vinyet Panyella (ed.), *Àlbum J. V. Foix*, Barcelona, Quaderns Crema, 1990.
- El Price dels poetes* 1995: *El Price dels poetes. 25 anys 1970-1995*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995.
- Espinós ed. 2002: Joaquim Espinós (ed.), *Memòria i literatura. La construcció del subjecte femení. Periodisme i autobiografia*, Alacant / València, Denes Editorial, 2002.
- Everly 2003: Kathryn A. Everly, *Catalan Women Writers and Artists. Revisionist Views from a Feminist Space*, Lewisburg, Bucknell U.P., 2003.
- Fàbregas 1969: Xavier Fàbregas, «El teatre català de 1965 a 1967», *El Pont*, 31 (maig 1969), 45.
- Fàbregas 1972: Xavier Fàbregas, «Deu anys de teatre independent», *Serra d'Or*, XIV, 159 (desembre 1972), 49-67.
- Fàbregas 1987: Xavier Fàbregas, «Deu anys de teatre independent», *Teatre en viu (1969-1972)*, Barcelona, Institut del Teatre, 1987, 817-835.
- Fabregat 1974: Amadeu Fabregat, *Carn fresca. Poesia valenciana jove*, València, L'Estel, 1974.
- Faulí 1987: Josep Faulí, *Tele/Estel, Arreu, Orifloma, Canigó i Presència: cinc revistes catalanes entre la dictadura i la transició*, Barcelona, Diputació de Barcelona / Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1987.
- Feldman 1998: Sharon G. Feldman, «Scenes from the Contemporary Barcelona Stage: La Fura dels Baus's Aspiration to the Authentic», *Theatre Journal*, 50.4 (desembre 1998), 447-472.
- Fernàndez 2000: Josep Anton Fernàndez, *Another Country: Sexuality and National Identity in Catalan Gay Fiction*, Leeds, Maney's for the Modern Humanities Research Association, 2000.
- Fernàndez ed. 2000: Josep Anton Fernàndez (ed.), *El gai saber: Introducció als estudis gais i lèsbics*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 2000.
- Fernàndez i Chavarría ed. 2003: Josep Anton Fernàndez i Adrià Chavarría (ed.), *Calçasses, gallines i maricons: Homes contra la masculinitat hegemònica*, Barcelona, Angle, 2003.
- Ferrater 1969: Gabriel Ferrater, «Pròleg», dins Marta Pessarrodona, *Setembre 30*, Barcelona, Ariel, 1969, 5-9.

- Ferrer 1981: Enric Ferrer, *Literatura i societat. País Valencià segle xx*, València, Edicions 314, 1981.
- Francés 2001: Maria Àngels Francés, «La tristesa com a estil: La rèplica calderiana al realisme històric de Joaquim Molas», *JOCS*, 4 (2001).
- Furió ed. 1994: Antoni Furió (ed.), *Àlbum Fuster*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1994.
- Fuster 1956: Joan Fuster, *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, Barcelona, Selecta, 1956.
- Gabancho 1982: Patrícia Gabancho, *La rateta encara escombra l'escaleta. Cop d'ull a l'actual literatura catalana de dona*, Barcelona, Edicions 62, 1982.
- Gallén 1985: Enric Gallén, *El teatre a la ciutat de Barcelona durant el règim franquista (1939-1954)*, Barcelona, Institut del Teatre, 1985.
- Gallén 1987: Enric Gallén, «La literatura sota el franquisme: de l'ostracisme a la represa pública», dins Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana. Part moderna*, X, Barcelona, Ariel, 1987, 213-241.
- Gallén 1993: Enric Gallén, «Dades per a una anàlisi del teatre a Catalunya», *Caplletra* (1993), 11-29.
- Gallén 1996: Enric Gallén, «Catalan Theatrical Life (1939-1994)», dins David George and John London (ed.), *Contemporary Catalan Theatre. An Introduction*, Sheffield, The Anglo-Catalan Society, 1996, 19-42.
- Gallén 2001: Enric Gallén, «Autors, premis, renovació dramàtica i teatre independent (1963-1975)», dins Enric Gallén i Miquel M. Gibert (ed.), *Josep M. Benet i Jornet i la fidelitat al teatre de text*, Barcelona / Vic, Departament de Filologia Catalana / Eumo, 2001, 11-33.
- Gallén 2005: Enric Gallén, «Dramaturgs sense tradició. A propòsit de la 'generació del premi Sagarra'», dins *Primer Simposi Internacional sobre Teatre Català Contemporani: De la Transició a l'Actualitat*, Barcelona, Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, 2005, 103-128.
- Gallén 2006: Enric Gallén, «Qui té por de la generació dels premis», *Pausa*, 23 (març 2006), 12-15.
- Gallén 2007: Enric Gallén, «Introducció», dins Josep M. Benet i Jornet, *Fugaç*, Alzira, Bromera, 2007, 7-44.
- Garcia-Soler 1976: Jordi Garcia-Soler, *La Nova Cançó*, Barcelona, Edicions 62, 1976.
- Garcia-Soler 1996: Jordi Garcia-Soler, *Crònica apassionada de la Nova Cançó*, Barcelona, Flor del Vent Edicions, 1996.
- Geli i Huertas 1991: Carles Geli i Josep M. Huertas Claveria, *Las tres vidas de «Destino»*, Barcelona, Anagrama, 1991.
- George i London ed. 1996: David George i John London (ed.), *Contemporary Catalan Theatre An Introduction*, Sheffield, The Anglo-Catalan Society, 1996.
- Gimferrer 1974: Pere Gimferrer, *Introducció a la poesia de J. V. Foix*, Barcelona, Edicions 62, 1974.
- Glenn ed. 1998: Kathleen Mary Glenn (ed.), *Spanish Women Writers and the Essay: Gender, Politics, and the Self*, Columbia, University of Missouri Press, 1998.

- Graells *et al.* 1996: Guillem-Jordi Graells *et al.*, *La generació dels setanta: 25 anys*, Barcelona, Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, 1996.
- Guillamon 2001: Julià Guillamon, *La ciutat interrompuda. De la contracultura a la Barcelona postolímpica*, Barcelona, La Magrana, 2001.
- Guillamon *et al.* 1991: Julià Guillamon *et al.*, *Literatures submergides*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1991.
- Hart 1993: Stephen M. Hart, *White Ink: Essays on Twentieth-Century Feminine Fiction in Spain and Latin America*, London, Tamesis Books, 1993.
- Hernández 1994: Lluïsa Hernández, «Teatre de dones (1930-1939)», dins M. Josep Ragué (ed.), *Dona i teatre: ara i aquí*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Institut Català de la Dona, 1994, 43-52.
- Herrerias *et al.* 2000: Enrique Herreras *et al.*, *Trenta anys de teatre valencià*, Alzira, Edicions Bromera, 2000.
- Ibarz 1994: Lourdes Ibarz, «Recorregut pels grups de teatre de dones a Barcelona», dins M. Josep Ragué (ed.), *Dona i teatre: ara i aquí*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Institut Català de la Dona, 1994, 58-72.
- Iborra 1977: Josep Iborra, «La nova poesia catalana del País Valencià (1974-1977), 1», *Reduccions*, 3 (estiu 1977), 53-60.
- Iborra 1978: Josep Iborra, «La nova poesia catalana del País Valencià (1974-1977), 2», *Reduccions*, 5, (juliol 1978), 41-58.
- Iborra 1979: Josep Iborra, «La generació dels setanta: una nova narrativa al País Valencià», *L'Espill*, 3 (tardor 1979), 130-141. [Recollit dins íd., *La trinxera literària*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 79-95.]
- Iborra 1986: Josep Iborra, «La novel·la valenciana contemporània», *Revista de Catalunya*, 3 (desembre 1986), 145-157. [Recollit dins íd., *La trinxera literària*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 97-109.]
- Iborra 1995a: Josep Iborra, «L'assaig i la cultura moderna als Països Catalans», *La trinxera literària*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 225-240.
- Iborra 1995b: Josep Iborra, «L'assaig i la línia dels assagistes valencians», dins *Confluències. Una mirada sobre la literatura valenciana actual*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació / Edicions Alfons el Magnànim, 1995.
- Izquierdo 1999: Oriol Izquierdo, «Final de segle en el món literari català», dins Glòria Bordons i Jaume Subirana (ed.), *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, EDIUOC / Proa, 1999, 369-378.
- Julià ed. 2000: Lluïsa Julià (ed.), *Memòria de l'aigua. Onze escriptores i el seu món*, Barcelona, Proa, 2000.
- Julià 2007: Lluïsa Julià, *Tradició i orfenesa*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2007.
- Keown 1996: Dominic Keown, «'Més floristes que jardiniers?' Els antòlegs i la poesia catalana moderna», *Sobre la poesia catalana contemporània*, València, Eliseu Climent editor, 1996, 27-63.

- King 2006: Stewart King, «Catalan Literature(s) in Postcolonial Context», *Romance Studies*, 24.3 (novembre 2006), 253-264.
- Llavina ed. 1992: Jordi Llavina (ed.), *Les veus de l'experiència. Antologia de la poesia catalana actual*, Barcelona, Columna, 1992.
- Lletra de Canvi 1989: *Lletra de Canvi*, 23 (novembre 1989). Monogràfic: *Els anys 70*.
- Llompарт 1992: Josep M. Llompарт, *La narrativa a les Illes Balears*, Palma, Editorial Moll, 1992.
- Llorca 1989: Vicenç Llorca, *L'obra poètica de Màrius Sampere (assaig de revisió del realisme històric)*, Barcelona, Columna, 1989.
- Lloveras i Roig ed. 2003: Xavier Lloveras i Albert Roig (ed.), *L'artista de la paraula. Poesia catalana del segle xx*, Barcelona, Proa, 2003.
- Llovet 1985: Jordi Llovet, «Proemi», dins Biel Mesquida, *El bell país on els homes desitgen els homes*, Barcelona, Laertes, 1985, 5-19.
- Lluró 1992: Josep M. Lluró, «Tendències de la narrativa catalana dels vuitanta», dins Àlex Broch et al., *70-80-90. Literatura (dues dècades des de la tercera i última)*, València, Edicions 3i4, 1992, 113-139.
- London 1996: John London, «Josep Lluís i Rodolf Sirera», dins D. George i J. London (ed.), *Contemporary Catalan Theatre: An Introduction, The Anglo-Catalan Society Occasional Publications*, 9, The Anglo-Catalan Society, 1996, 60-68.
- Malé 2001: Jordi Malé, «Història de les històries de la literatura catalana», dins M. Ollé, R. Pla i J. Subirana (ed.), *L'estudi de la literatura catalana: ordre i canon*, Barcelona, Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya, 2001, 1-53.
- Manent 1951: Albert Manent, «Esquema i balanç d'una generació literària: la de 1951», *Revista de Catalunya*, 106 (1967), Mèxic, 89-103. [Reproduït a íd., *Literatura catalana en debat*, Barcelona, Selecta, 1969.]
- Manteiga i Galerstein 1988: R. C. Manteiga i C. L. Galerstein, *Feminine concerns in contemporary Spanish fiction women*, Potomac Md., Scripta Humanistica, 1988.
- Marco 1968: Joaquim Marco, *Sobre literatura catalana i altres assaigs*, Barcelona, Llibres de Sinera, 1968.
- Marco i Pont 1980: Joaquim Marco i Jaume Pont, *La nova poesia catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1980.
- Marfany 1988: Joan-Lluís Marfany, «El realisme històric», dins Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana*, XI, Barcelona, Ariel, 1988, 221-283.
- Martí, Rey i Porqueras-Mayo ed. 1980: Jaume Martí i Olivella, Carme Rey i Grangé i Albert Porqueras-Mayo (ed.), *Antologia de la narrativa catalana dels 70*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980.
- Martí i Pol et al. 1987: Miquel Martí i Pol et al., *Teatre Lliure. 1976-1987*, Barcelona, Institut del Teatre, 1987.
- Martínez-Gil 1991: Víctor Martínez-Gil, «De re urbana i De re rurali, un altre cop?», *Els Marges*, 44 (setembre 1991), 61-65.
- Martínez-Gil 1999: Víctor Martínez-Gil, «El lloc de la literatura en la societat postmoderna», dins Joan B. Culla (dir.), *Història Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, 12, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999, 314-325.

- Martínez-Gil 2004: Víctor Martínez-Gil, «La narrativa catalana del textualisme a l'hipertext», dins Christian Camps i Pilar Arnau (ed.), *Col·loqui d'Estudis Catalans. Volum 2. La literatura catalana a la democràcia*, Montpeller, Centre d'études et de recherches catalanes, Université Montpellier III, 2004, 203-215.
- Mas ed. 2002: Ricard Mas Peinado (ed.), *Èczema. Del textualisme a la postmodernitat 1978-1984*, Sabadell, Museu d'Art de Sabadell, 2002.
- Mas i Vives 1982: Joan Mas i Vives, «Del realisme narratiu a la diversitat actual: dues generacions de poetes mallorquins (1960-1975)», *Randa*, 13 (1982), 43-136.
- McNerney 1988: Kathleen McNerney, *On our own behalf: women's tales from Catalonia*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1988.
- McNerney i Salamanca ed. 1994: Kathleen McNerney i Cristina Enríquez de Salamanca (ed.), *Double Minorities of Spain: A Bio-Bibliographical Guide to Women Writers of the Catalan, Galician, and Basque Countries*, New York, Modern Language Association of America, 1994.
- Medina 1988: Jaume Medina, «La crítica literària i la història de la literatura», dins *Història de la literatura catalana*, XI, Barcelona, Ariel, 1988, 285-300.
- Messeguer 1995: Lluís B. Messeguer, «Les Metàfores de la Nova Cançó», dins *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 351-371.
- Messeguer 1997a: Lluís B. Messeguer, «La Nova Cançó i l'escriptura lírica», *Caplletra*, 22 (primavera 1997), 169-183.
- Messeguer 1997b: Lluís B. Messeguer, «'La vie en rose': de la 'chanson' a la cançó», dins *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle xx. Les littératures catalane et française au xxème siècle*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, 209-227.
- Messeguer 1997c: Lluís B. Messeguer, *Literatura oberta*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- Messeguer 1999: Lluís B. Messeguer, «La 'cançó'. Oralitat i literatura: Aspectes de la cançó popular catalana antiga i moderna», dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, 259-282.
- Messeguer 2000: Lluís B. Messeguer, «Poesia i pensament. Una tendència en la poesia catalana?», dins *Col·loqui Miquel Martí i Pol. 1948 cinquanta anys de poesia 1998*, Vic, Eumo, 2000, 47-66.
- Mestre 1987: Bartomeu Mestre Sureda, *Crònica de la cançó catalana*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 1987.
- Molas 1966: Joaquim Molas, *La literatura de postguerra*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1966.
- Molas 1978: Joaquim Molas, «Pròleg», dins Joan Salvat-Papasseit, *Poesies*, Barcelona, Ariel, 1978, 13-60.
- Molas dir. 1988: Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana*, XI, Barcelona, Ariel, 1988.
- Molas 1999: Joaquim Molas, «Retòrics i terroristes en la poesia catalana de postguerra», *Obra crítica/ 2*, Barcelona, Edicions 62, 1999, 234-239.

- Murgades 1981: Josep Murgades, «La Gran Muralla i la *Gran Enciclopèdia Catalana*», *Serra d'Or*, XXIII, 257 (febrer 1981), 37-38.
- Murià *et al.* 1986: Anna Murià *et al.*, *Les dones i la literatura catalana*, Barcelona, ICE Universitat de Barcelona, 1986.
- Nadal 1999: Marta Nadal, «Els inicis d'una aventura intel·lectual», *Serra d'Or*, 478 (octubre 1999), 18-29.
- Oleza 1984: Joan Oleza, «Falles folles fetes foc, l'epopeia del llenguatge», dins Antoni Ferrando (ed.), *Miscel·lània Manuel Sanchis Guarnier*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, 1984, 451-474.
- Oller 1982: Dolors Oller, «Els tres ordres de figuració a la poesia moderna i algunes consideracions sobre la postmoderna», *Els Marges*, 26 (setembre 1982), 43-56. [Recollit dins íd., *La construcció del sentit*, Barcelona, Empúries, 1986.]
- Oller 1986: Dolors Oller, *La construcció del sentit*, Barcelona, Empúries, 1986.
- Oller 1996: Dolors Oller, «Pròleg», *Deu poetes d'ara*, Barcelona, Edicions 62, 1996, 5-9.
- Orja 1989: Joan Orja, *Fahrenheit 212. Una aproximació a la literatura catalana recent*, Barcelona, La Magrana, 1989.
- Palau 1982-1983: Montserrat Palau, «Moviment underground», *Universitas Tarraconensis*, III (1982-1983), 127-151.
- Palau 1984: Montserrat Palau, «La novel·la catalana actual: la tendència cap a l'experimentació dels gèneres literaris», *Universitas Tarraconensis*, VII (1984), 59-63.
- Palau 1986: Montserrat Palau, *La Narrativa al Camp de Tarragona: 1939-1985*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1986.
- Palau 2000: Montserrat Palau, «Autoras catalanas: doble marginación y doble rebelión (género y nacionalismo en Cataluña)», dins Ana Bringas i Belén Martín (ed.), *Identidades multiculturais: revisión dos discursos teóricos*, Vigo, Universidade de Vigo, 2000, 169-176.
- Panyella ed. 2007: Ramon Panyella (ed.), *Actes del Congrés Internacional «La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània»*, Barcelona/Bellaterra, 26, 27 i 28 d'octubre de 2005, Barcelona, Punctum/GELCC, 2007.
- Parcerisas 1991: Francesc Parcerisas, *L'objecte immediat*, Barcelona, Curial, 1991.
- Pérez, F. 1980: Francesc Pérez i Moragon, «La *Gran Enciclopèdia Catalana*, completada», *L'Espill*, 8 (hivern 1980), 112-116.
- Pérez, J. 1988: Janet Pérez, *Contemporary Women Writers of Spain*, Boston, Twayne Publishers, 1988.
- Pessarrodona *et al.* 2005: Marta Pessarrodona *et al.*, *Escriptors: de Caterina Albert als nostres dies*, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, 2005.
- Phillips 2004: Mark Salber Phillips, «Distance and Historical Representation», *History Workshop Journal*, 57 (2004), 123-141.
- Pi de Cabanyes 1979: Oriol Pi de Cabanyes, «La Generació del 75», *Serra d'Or*, XXI, 233 (febrer 1979), 12.

- Pi de Cabanyes i Graells 1970: Oriol Pi de Cabanyes i Guillem-Jordi Graells, *La generació literària dels setanta. 25 escriptors nascuts entre 1939-1949*, Barcelona, Pòrtic, 1970, 11-23.
- Picornell 2002: Mercè Picornell Belenguer, *Discursos testimonials en la literatura catalana recent: Montserrat Roig i Teresa Pàmies*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- Picornell 2007: Mercè Picornell Belenguer, «Llibretes, plagues i diaris. La narrativa experimental dels anys setanta i vuitanta del segle xx», *Els Marges*, 82 (primavera 2007), 15-30.
- Piquer 1994: Adolf Piquer, *Aproximació a la narrativa valenciana*, València, Servei de publicacions de la Universitat de València, 1994.
- Pla i Arxé 1985: Ramon Pla i Arxé, «Àlex Broch, o la passió crítica», *Avui* (30-VI-1985).
- Pla i Arxé 2001: Ramon Pla i Arxé, *Textos crítics*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Planas 2007: Antoni Planas i Sanjosé, *Baltasar Porcel: la primavera i la tardor*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2007.
- Pons, D. 2005: Damià Pons i Pons, «Els mallorquins, de Josep Melià», *L'Avenç: Revista d'història i cultura*, 305 (2005), 41-45.
- Pons, M. ed. 2007: Margalida Pons (ed.), *Textualisme i subversió: formes i condicions de la narrativa experimental catalana (1970-1985)*, Barcelona, Universitat de les Illes Balears, Càtedra Alcover-Moll-Villangómez / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
- Pons, M. coord. 2007: Margalida Pons (coord.), «Discursos d'experimentació en la narrativa catalana». [<http://www.uib.es/depart/dfc/litecont/index.html>]
- Pons i Sureda ed. 2004: Margalida Pons i Caterina Sureda (ed.), *(Des)aiïllats: narrativa contemporània i insularitat a les Illes Balears*, Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- Porcel ed. 2003: Alexandre Porcel (ed.), *La crònica de «Destino». Antologia del semanario publicado entre 1937 y 1980*, Barcelona, Destino, 2003.
- Price-Congrés 1977: *Price-Congrés els escriptors per l'ús oficial del català: campanya per a l'ús oficial de la llengua catalana*, Barcelona, Ciutat de Mallorca, València, Països Catalans, 1977.
- Racionero i Bartomeus 1987: Lluís Racionero i Antoni Bartomeus, *Mester de joglaria: Els Joglars / 25 anys*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Edicions 62, 1987.
- Ragué-Arias 1990-1991: Maria-José Ragué-Arias, «The 'Other' Catalanian Theatre: From Els Joglars to La Fura dels Baus and La Cubana», *Euromaske*, 1 (hivern 1990-1991), 47-49.
- Ragué-Arias ed. 1994: Maria-José Ragué-Arias (ed.), *Dona i teatre: ara i aquí*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Institut Català de la Dona, 1994.
- Ragué-Arias 1996: Maria-José Ragué-Arias, *El teatro de fin de milenio de España. (De 1975 hasta hoy)*, Barcelona, Ariel, 1996.

- Real 1998: Neus Real Mercadal, *El Club Femení i d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- Real 2006a: Neus Real Mercadal, *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Real 2006b: Neus Real Mercadal, *Les novel·listes dels anys trenta: obra narrativa i recepció crítica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Resina 2001: Joan Ramon Resina, «The Double Coding of Desire: Language Conflict, Nation Building, and Identity Crashing in Juan Marsé's *El amante bilingüe*», *The Modern Language Review*, 96.1 (gener 2001), 92-102.
- Riera et al. 1995: *El Price dels poetes: 25 anys*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995.
- Rodgers 2000: Eamonn Rodgers, «Serra d'Or and the Liberal Catholic Resistance to Francoism, 1960-1965», *JOCS*, 3 (2000). [www.uoc.edu/jocs/3/articles/index.html]
- Roig 1980: Montserrat Roig, *¿Tiempo de mujer?*, Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1980.
- Romeu 1996: Josep Romeu i Figueras, *Assaigs i altres indagacions crítiques*, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Quaderns Crema, 1996.
- Rosselló 1999: Ramon X. Rosselló, *Anàlisi de l'obra teatral (Teoria i pràctica)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- Rosselló 2000a: Ramon X. Rosselló, «Sobre el realisme històric i el teatre-document», dins *Caplletra* 2000, 145-158.
- Rosselló ed. 2000b: Ramon X. Rosselló (ed.), *Aproximació al teatre valencià actual (1968-1998)*, València, Universitat de València, 2005.
- Rosselló Bover 2000: Pere Rosselló Bover, «El realisme i la poesia a Mallorca: els poetes de 'La Sínia'», dins *Caplletra* 2000, 51-66.
- Rosselló Bover 2002: Pere Rosselló Bover, «La narrativa i el realisme històric a les Balears (1956-1968)», dins *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, 294-326.
- Sacristán 1970: Manuel Sacristán, «Pròleg», dins Joan Brossa: *Poesia Rasa*, Barcelona, Ariel, 1970. [Reproduït a Joan Brossa, *Poesia Rasa I*, Barcelona, Edicions 62, 1990.]
- Sala-Valldaura 1987: Josep M. Sala-Valldaura, *L'agulla en el fil (poesia catalana 1980-1986)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.
- Salvador 1985: Vicent Salvador, «*Tebeos* per a intel·lectuals (25 anys d'assaig al País Valencià 1960-1985)», València, Edicions 314, 1985.
- Salvador i Piquer 1992: Vicent Salvador i Adolf Piquer, *Vint anys de novel·la catalana al País Valencià*, València, Edicions 314, 1992.
- Salvat 1990: Ricard Salvat, *Escrits per al teatre*, Barcelona, Institut del Teatre, 1990.
- Sampere 1999: Màrius Sampere, *Si no fos en secret. Antologia poètica a cura de D. Sam Abrams i Jaume Subirana*, Barcelona, Proa, 1999.
- Sansano 2001: Gabriel Sansano, «La literatura valenciana actual», dins *Diccionari*

- de la literatura valenciana actual (1968-2000)*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, 2001, 21-55.
- Saumell 1990: Mercè Saumell, *Tres dècades, Tres grups*, (Premi ex-aequo d'Investigació i d'Assaig sobre les Arts de l'Espectacle «Xavier Fàbregas», 1990), Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, 1990. [Publicació inèdita.]
- Saumell 1996: Mercè Saumell, «Performance Groups in Catalonia», dins David George and John London (ed.), *Contemporary Catalan Theatre. An Introduction*, Sheffield, The Anglo-Catalan Society, 1996, 103-128.
- Saumell 1998: Mercè Saumell, «Performance Groups in Contemporary Spanish Theatre», dins Maria M. Delgado (ed.), *Spanish Theatre 1920-1995: Strategies in Protest and Imagination* 3; número especial de *Contemporary Theatre Review*, 7.4 (1998), 1-30.
- Segura *et al.* 1988: Isabel Segura *et al.*, *Literatura de dones: una visió del món*, Barcelona, Ed. LaSal, 1988.
- Simbor 1997: Vicent Simbor, «Sobre la novel·la històrica actual», dins *Caplletra* 1997, 105-128.
- Simbor 2000: Vicent Simbor, «La narrativa del realisme social», dins *Caplletra* 2000, 87-120.
- Simbor 2002: Vicent Simbor, «El compromís neorealista en la narrativa catalana», dins A. Bernal i C. Gregori (ed.), *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, 235-293.
- Simbor 2005: Vicent Simbor, *El Realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*, València / Barcelona, IIFV / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- Sirera, J. L. 1993: Josep Lluís Sirera, «Una escriptura dramàtica per als noranta. (Notes de lectura)», *Caplletra*, 14 (primavera 1993), 31-48.
- Sirera, J. L. 1995: Josep Lluís Sirera, *Història de la literatura valenciana*, València, Edicions Alfons El Magnànim, 1995.
- Sirera, R. 1977: Rodolf Sirera, «Les misèries de l'autor teatral», *Serra d'Or* (desembre 1977), 101-103.
- Sirera, R. 1981: Rodolf Sirera, «La revolta de les bruixes imprudents: notes per a una primera lectura del teatre de Josep M. Benet», *Els Marges*, 22-23 (maig-setembre 1981), 122-129.
- Sirera, R. 1996: Rodolf Sirera, «Drama and Society», dins David George i John London (ed.), *Contemporary Catalan Theatre. And Introduction, The Anglo-Catalan Society Occasional Publications*, 9, Sheffield, The Anglo-Catalan Society, 1996, 43-60.
- Soldevila 1993: Llorenç Soldevila i Balart, *La Nova Cançó (1958-1987). Balanç d'una acció cultural*, Argentona, L'Aixernador, 1993.
- Soler ed. 1985-1987: Guillem Soler (ed.), *Antologia de poetes balears*, 2 vol., Palma, Ajuntament de Palma, 1985-1987.
- Sullà 1974: Enric Sullà, «La poesia catalana jove: una alternativa al realisme», *Els Marges*, 1 (maig 1974), 118-125.

- Sullà 1975: Enric Sullà, «El viatge a Ítaca. Reflexions entorn de la novel·lística més recent», *Els Marges*, 3 (gener 1975), 108-115.
- Taula de Canvi 1979: *Taula de Canvi*, 18 (novembre-desembre 1979). Monogràfic «Procés a la literatura catalana».
- TRACES 1987: <www.traces.uab.es/tracesbd/>
- Triadú 1985: Joan Triadú, «La represa. El decenni ribià. El temps de la provocació», *La poesia catalana de la postguerra*, Barcelona, Edicions 62, 1985, 59-154.
- Vall 1996: F. Xavier Vall i Solaz, «L'existencialisme als Països Catalans abans de la postguerra», *Revista de Catalunya*, 112 (novembre 1996), 156-164.
- Vall 1997: F. Xavier Vall i Solaz, «Joan Fuster i l'existencialisme», *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle xx. Les littératures catalane et française au XXème siècle*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, 367-384.
- VallcorbaPlana 1976: Jaume VallcorbaPlana, «Underground vol dir metro», *Els Marges*, 8 (setembre 1976), 131-137.
- VallcorbaPlana 1978: Jaume VallcorbaPlana, «Underground vol dir metro», *Els Marges*, 12 (gener 1978), 114-117.
- Vázquez Montalbán 1969: Manuel Vázquez Montalbán, *Antologia de la Nova Cançó catalana*, Barcelona, Ediciones de Cultura Popular, 1969.
- Vidal Alcover 1990: Jaume Vidal Alcover, *El dolor de cada dia*, Palma, Moll, 1990.
- Vilanova 2005: Antonio Vilanova, *Auge y supervivencia de una cultura prohibida. Literatura catalana de posguerra*, Barcelona, Ediciones Destino, 2005.
- Vollendorf ed. 2001: Lisa Vollendorf (ed.), *Recovering Spain's feminist tradition*, New York, Modern Language Association of America, 2001.